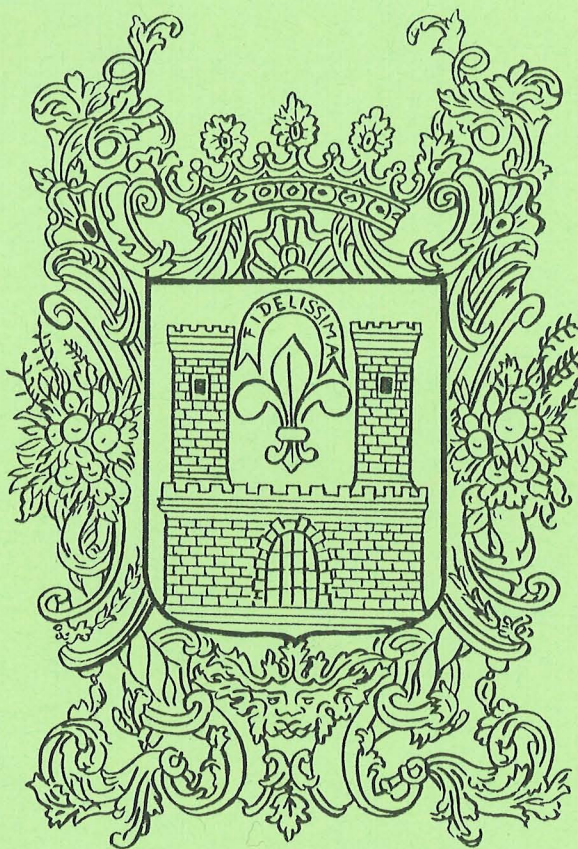

BENASSAL

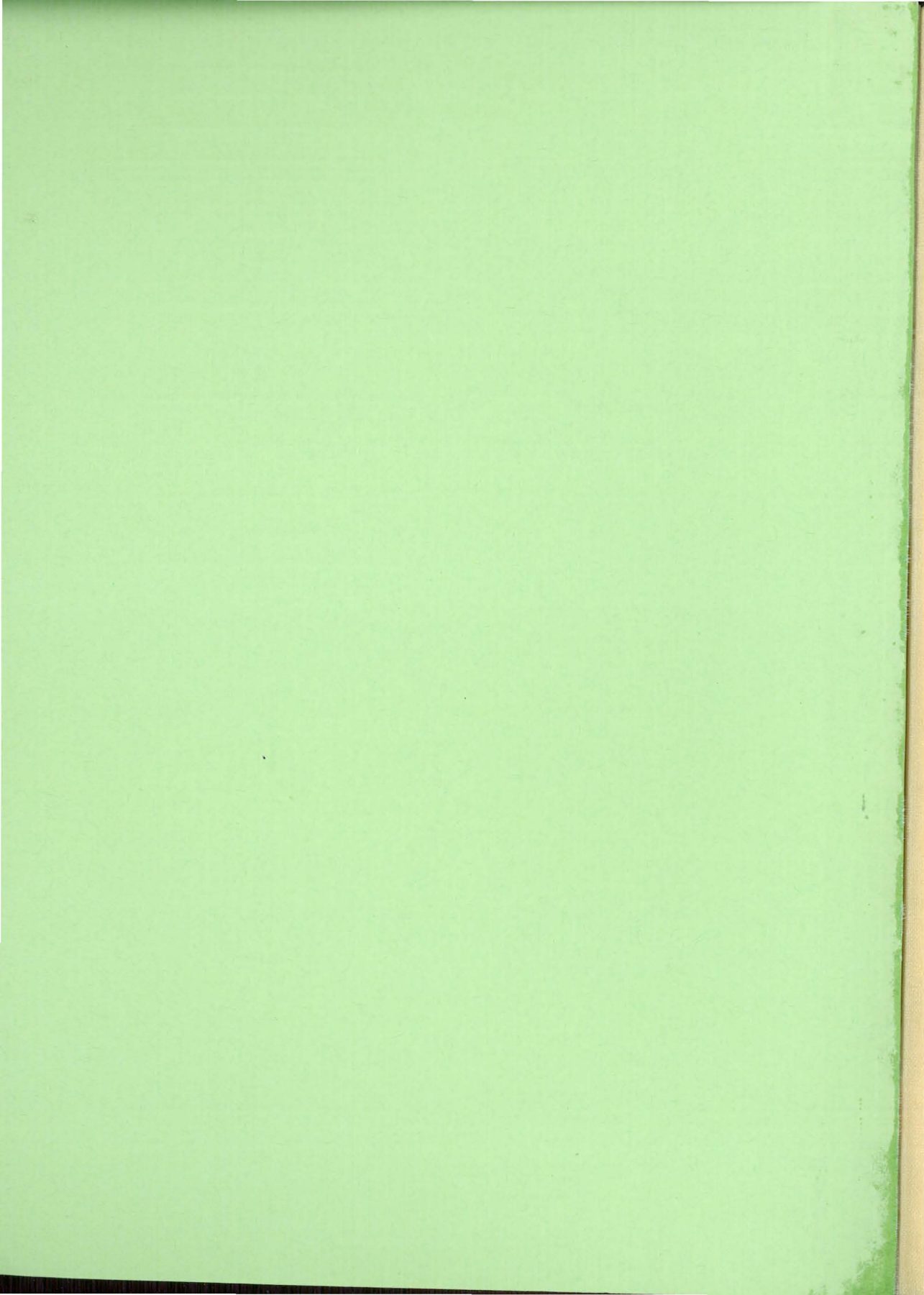
REULL BIBLIOGRÀFIC DE TEXTOS

1989

750 ANIVERSARI DE LA
CARTA DE POBLACIÓ

lorC/040

Capella del Pilar de la Casa dels Sánchez de Cutanda.

V

CARLES SALVADOR I GIMENO

26. "Díptic vilatà" de *Vermell en to major*, Castelló, 1929. pp. 25 - 27.
27. "Benassal" de *Cant i Encant de Benassal*, València, 1945. p. 26.
28. *Goigs al gloriós Sant Cristòfol*, València, 1945.
29. *Himne a Benassal*, Castelló, 1974, Armengot (esmenat el 1982).
30. Benassal en la guerra de Successió, *BSCC I* (1920), pp. 111 - 13 i *II* (1921). pp. 213 - 15.
31. "Dues notes lexicogràfiques: Fenassal, Benassal" *Taula de Lletres Valencianes* (TLV), núm 28 (1930), pp. 6-7
32. "La romeria a san Cristóbal de Benasal", *Valencia Atracció* (VA). núm 126 (1945), pp. 2-4.
33. "El Serrador, general carlista", VA, núm 217 (1953), pp. 14-16.
34. "*Fra Gaspar Gil Català de Monsonis, fill il.lustre de Benassal*". València. 1955, ed. particular.
35. "Cua 4. Benassal". *Gorg*, València, 1973, pp. 50-56.
36. (Alfons CUCÓ) "Carles Salvador, mestre, gramàtic, poeta" *id*, *id*, pp. 57- 59.

SOFIA SALVADOR I MONFERRER

37. "Romancet" de *Jardinet. Poemes 1943 - 1947*, València, 1947. pp. 9-11.
38. Tres poemes del llibre inèdit *Finestra de Somnis*: "Poema", "Divagació", "Em floriran violetes" (inèdit).
39. *Crida de Festes de Benassal*, Programa de festes del 1981 (esmenada).
40. "El Ball Pla" *Intento*, núm 21 (1972), p. 6.
41. "Els Quintos" *id*, núm 31 (1973), p. 8 - 9.
42. "Mossèn Salvador Roig en l' ensenyança escolar i la seua "Història de Benassal". *Penyagolosa*, 2 na època, núm 16 (1980), s/p.
43. "De "Barbaflorida professor" a l' "Himne a Benassal",

Mediterráneo, 5 d'Agost del 1982.

44. "En homenatge a Mossén Ma. Alcover per la presència de dos autògrafs" *BSCC* LXIII (1987), pp. 245-50).

45. "Sant Antoni a Benassal", *Mediterráneo*, 17 de Gener del 1987.

Un capítol especial està dedicat a la figura de Carles Salvador i a la seua filla Sofia. Degut a la residència del primer, des de l' any 1916, com a Mestre d' escola, a Benassal, on fundà una família i tingué casa pròpia, ha passat a esdevenir la principal figura cultural del segle XX benassalenc. Des de llur casa al carrer de l' Hostal segueix brillant la llum que omple de valenciania la nostra Vila.

Certament, cal advertir que una personalitat tan gran com la de Carles Salvador i Gimeno (València 1893 - Benimaclet 1955), poeta i gramàtic, defensor de la llengua i valencianista insigne, sobrepassa amb molt els objectius d' aquesta publicació, fins i tot si ens limitem a sel.leccionar de la seua gran producció la part, notable, que es refereix a Benassal. Obres com "Les festes de Benassal", un altre monument de la nostra llengua, "Cant i encant de Benassal", les moltes poesies i proses sobre temes locals,... no poden cabre dins d' aquesta antologia. Es per aixó que, aconsellades per la seua filla Sofia, han estat triades quatre exemples cabdals de la poesia: "Díptic vilatà", "Benassal", els Goigs editats el 1945, i l' "Himne a Benassal" (de l' escola, 1928, adaptat per la seua filla Sofia el 1974 i 1982) escrupolosament esmenat de les faltes que fins ahir mateix portava en edicions pèssimes.

De la prosa, han estat reproduïts uns exemples més consistents: unes notes lexicogràfiques sobre el nom de Benassal, uns articles de tradicions sobre el romiatge a Sant Cristòfol, una biografia sobre el Brigadier en Josep Miralles "Serrador" (en castellà els dos darrers degut a la censura de l' època franquista), una altra sobre Gaspar Català de Monsonís, i finalment una de les Cues reeditades el 1973, la número 4 relativa a Benassal, que inclou tres apartats: cançons de taverna, els matiners i el Llibre de Rúbriques.

Al final, ens podem fer una idea de la importància decisiva de Carles Salvador llegint una biografia, breu i sintètica però prou completa, d' Alfons Cucó. Si algú vol saber-ne mes encara, pot acudir al treball de Vicent Simbor Roig "Carles Salvador: una obra decisiva", València, 1983, Diputació, on segur que trobarà la major part que no pas tot, del que desitja.

Sofia Salvador (Benassal 1925), filla de Carles i de Sofia Monferrer, ha seguit la tradició del seu pare i també ha fet incursions tant al camp de la poesia com al de prosa, si bé per motius familiars, amb una menor dedicació. Així, en poesia compta amb un llibre publicat "Jardinet", obra de juvenesa, i més poesies soltes, amb una de les quals aparegué a l' antologia de poesia femenina "Les cinc branques"; i també una notable producció encara inèdita, de la qual, del llibre "Finestra de somnis", ha oferit amablement tres poesies per a la present publicació. Cal remarcar que entre les poesies ja editades, si bé amb alguna errada d' impremta, es troba la ja tradicional "Crida de Festes" que es llig cada any

el 27 d' Agost des del balcó de l' Ajuntament.

En prosa ha publicat estudis de diferent extensió, entre els que cal remarcar tant el Pròleg de "Parleu bé", recull pòstum d' escrits de son pare, de tema gramatical, com l' Apèndix a la re-edició de "Les Festes de Benassal" feta per la Diputació de Castelló i on publica els materials no apareguts a la primera edició amb uns encertats comentaris que donen mostra del seu quefer. D' altres són descripcions de tradicions, com el Ball Pla, els Quintos o Sant Antoni; o una defensa de la personalitat de son pare davant els intents de manipulació (que va ser també aviat al *Mediterráneo* per considerar que *Las Provincias*, que havia encetat la polèmica, podria no publicar-ho); o aportacions a les biografies de personatges tan dispars com Salvador Roig o mossén Alcover.

Carles Salvador en 1.929. Fotografiat per Novella.

26. DÍPTIC VILATA.

A la memòria de Salvat Papasseit.

I

Té l' esglèsia del poble
 un germànic casc guerrer
 - la mitja taronja blava
 dins la nit de lluna plena
 baix la branca parallamps-
 I un soldat de quatre cares
 descobert i anquilosat
 que res guarda ni res guaita
 perquè als ulls té les campanes
 que s' enriuen o bé ploren
 segons cobra l' escolà.

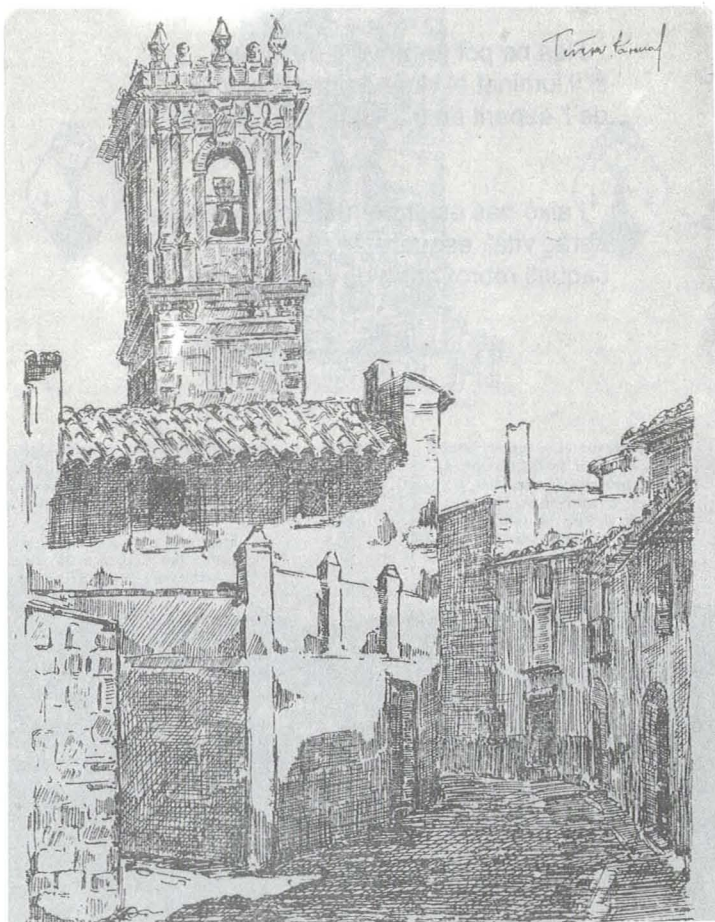
Ara que la llum de lluna
 de biaix li cau damunt
 li tremola el ventre buid;
 i uns mesquins animalons
 - bells paràsits cues-llargues:
 gats, dragons, rates i fures -
 que passen per l' esquena
 de pel roig petrificat,
 una dansa dansen -bruixes-
 vora els ratpenats que dormen.

II

Té l' esglèsia del poble
 un germànic casc guerrer.
 I al sagrat del seu recinte
 un icon d' ulls bel·licosos,
 un cor tendre amb set espases,
 una estàtua que plora
 i el ressó del *dies irae*.

Va la corca rosegant
poc a poc la fusta sacra.
El miol d' un gat asusta
la cellarda dels missals
i allà dalt a la finestra
un Vicent Ferrer de vidres
amb el dit signa la llum
que retorna l' ampla nit
dels estels que fan l' ullet
al poeta rondinaire.

L' alba s' aboca a l' esglèsia
i el gat s' adorm enrotllat
vora un Sant Miquel limfàtic
qui té un glavi tot en flames.

El campanar des del carrer Verge del Pilar.

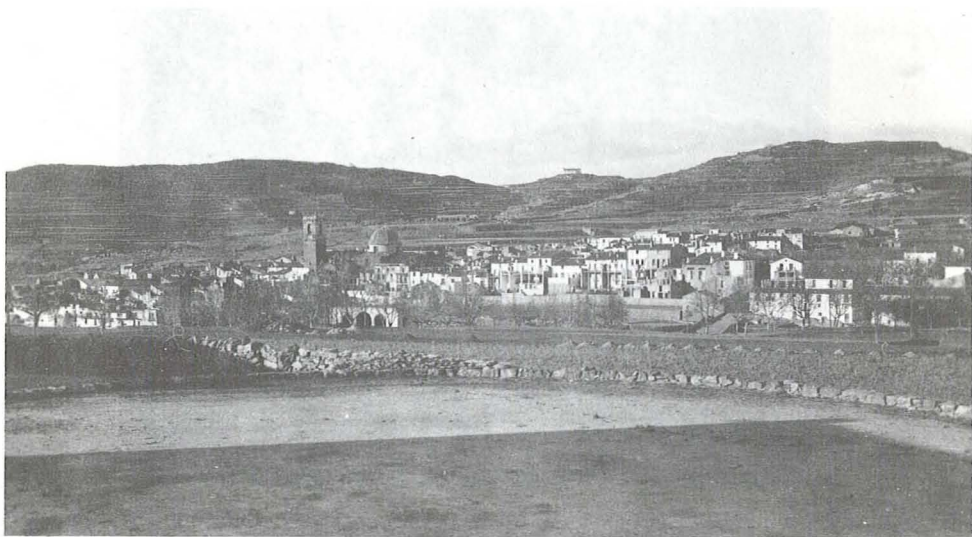
27. BENASSAL.

Aquest paisatge brau, de roques vives,
amb pau solemne a dins com una entranya
és l' escenari immens i fort que els segles
varen crear a temps pel goig de l' ànima.

I un poble enmig, tot blanc, de teules roges,
voltat de fonts frescals per alta gràcia
i un escampall de masos i casetes
han exornat de Vida la muntanya.

Res no pot fer enveja, ni tortura,
si il.luminat el viure és per la calma
de l' esperit en trànsit nou de somnis.

I això has estat per mi: dolça paraula,
abraç vital, esguard amorosívol
i aquell rebrot etern de l' esperança.

28. GOIGS AL GLORIÓS SANT CRISTÒFOL.

Goigs al gloriós Sant Cristòfol

que se canten actualment a Benassal, en l'ermita del Sant, Patró de la vila, la qual ermita está situada al cim del Montcàtil, en la falda del qual raja la salutífera font d'En Segures.

La present edició, a expenses de Carles Salvador, és feta en memòria de les obres de reparació i festes celebrades l'actual any 1945.

Sou columna molt segura
i espill de gran resplendor:
Cristòfol, sol d'hermosura,
que al coll portau el Senyor.

Per ser tan gran desitjareu
servir al més gran del món;
amb un gran rei s'encontràreu,
mes de servir-lo deixàreu
per lo Rei de quants reis són.
Gran era vostra estatura,
però el Rei era major...

Temptat fóreu del dimoni
portant-vos per el desert;
mes fóreu un Sant Geroni,
un Sant Pau i un Sant Antoni,
en seguir el camí cert,
rompent llassos d'estretura
del nostre enemic traïdor...

Aquella aspra penitència
del dijuni se trocà
passant l'aigua amb diligència
a tothom amb gran paciència
manant-ho un sant ermità:
i el riu, aigua a la cintura,
passà al diví Peixcador...

Fóreu Atlant que portàreu
el Senyor de tot el món;
quan al coll se'l carregàreu,
pel gran pes endevinàreu
que era el Rei de quants ho són.
Fas de columna segura
i dalt està el Salvador...

Vostra palma ben florida,
en Ammon, nació gentil,
convertí gent perversa
conduint a santa vida
lo menys quaranta-huit mil.
Columna de gran altura,
de fe i obres de primor...

Fón molt gran vostra paciència,
molt grans vostres pensaments,
gran virtut, gran penitència,
gran martiri i diligència
en donar-vos grans turments.
Jagant de gran estatura,
però en santedat, major...

De vostra gràcia i ventura
feu-nos, Cristòfol, favor...
Cristòfol, sol d'hermosura,
que al coll portau el Senyor.

29. HIMNE A BENASSAL

Vixca, vixca Benassal
la terra en què naixquérem,
l' amada terra on descansen
nostres avis per a sempre.

Teua és ma vida
per tu sols vivim,
¡oh terra nostra!
la cultura i el treball
te donem per fer-te forta.

Per això el càntic és
nostre amor a Benassal
perquè de tu deprenem
a voler-te i fer-te gran.

I des d' ara tots jurem
sobre el cor la destra mà
volar-te com a una mare
i fer-te i fer-te feliç i gran.

Si tot hom en veritat
el seu poble vol defendre
el primer que ha de fer
és estudiar i dependre.

¡Oh terra meua!
seràs paladí
del poble lliure,
amant de la veritat
i enemic de l' esclavisme.

Per això nostre amor és
ple d' afanys i veritat
cada dia deprenem
a voler-te i fer-te gran.

I des d' ara tots jurem
sobre el cor la destra mà
volar-te com a una mare
i fer-te i fer-te feliç i gran.

30. BENASSAL EN LA GUÈRRRA DE SUCCESIÓ.

I

Benassal va rebre de Felip V el títol de Vila Fidelíssima; i és una de les poquíssimes poblacions que defensaren al Duc d' Anjou contra l' Arxiduc Carles d' Austria en aquella trista guerra que finá en Almansa, quines conseqüències foren la supressió dels furs valenciáns.

* * *

Conta l' historiador i cronista Mn. Salvador Roig nadiu de Benassal, que per l' any 1675 un estudiant d' esta Vila dit Josep Miralles, per petites qüestions d' amor propia fon obligat a ausentar-se a València on proseguí els estudis i on espasa en ma auxiliá a un molt noble cavaller que estava a punt de perir en desafiú, el qual, agraidíssim a l' acció del jove Miralles, es declará el seu protector i fins li doná la carrera militar, avançant amb tan bones manyes com ingèni que alpegá a ésser Cambrer de la Reina viuda d' En Carles II l' Enmetzinat.

Al morir Carles II, aquest Miralles el Cambrer noticia la nóva al Batlle, i amb ell al pòble tot, i aconsella 'ls que se posen al partit del Duc d' Anjou, el primer borbó, qui pretenia aleshores la corona de l' Estat espanyol.

No gens dubtá el Batlle En Josep Garcés d' Amaro -anomenat pel pòble el *Rei Amaro*- de posar-se a les ordres de Madrid; i aprestan-se a la defensa, armá als homes tots i fins als clergues que ben aviat haurien de fer us de les armes contra els germans de llengua vernal que defensaven el furs i llibertats de València.

Al esclatar la guerra i sabent els governadors de Castelló, Morella i San Mateu la inversemblant actitud del *Rei Amaro*, l' insten repetidament a decantar les forces en pro de Carles III que havia jurat els furs valenciáns. Pero els partidaris de Felipe V, que eren entusiastes del consell madrileny, no en fan de cas ni gens ni mica i llavors és quant el miquelets cataláns i les tropes valencianes que s' aquarteraren a Ares, comencen els atacs a Benassal; i fent la guerra propia de guerrilles assaltaren la població en mig d' un fòc de descárregues que des del campanar feien els fidels a la causa absolutista.

Que 'ls miquelets s' apoderaren de la població o d'una part d'ella ho deixa entrevore nostre historiador al anotar que Mosen Felicià Orenge fon empresonat a la càrcer pública fins que 'l rescataren per diners. Amés, les deportacions que en aquesta época feren a Morella, Ares i Benllòc, tot de clergues enemics de la Patria, be que ho manifesten.

Quíns foren els alts i baixos d' aquesta lluita, no ens consten detalladament; pero lo que ens donará sensació de lo furents que foren el atac i quants de patiments foren soferts pels hérois benassalencs, -hi ha que declarar-ho lliberalment- es que terminades les municions foren fuses les flautes de l' òrgue parroquial i fabricades bales amb llur metal.

I a fins de 1707 reb el *Rei Amaro* la tan necessitada ajuda de l' eixèrcit francés

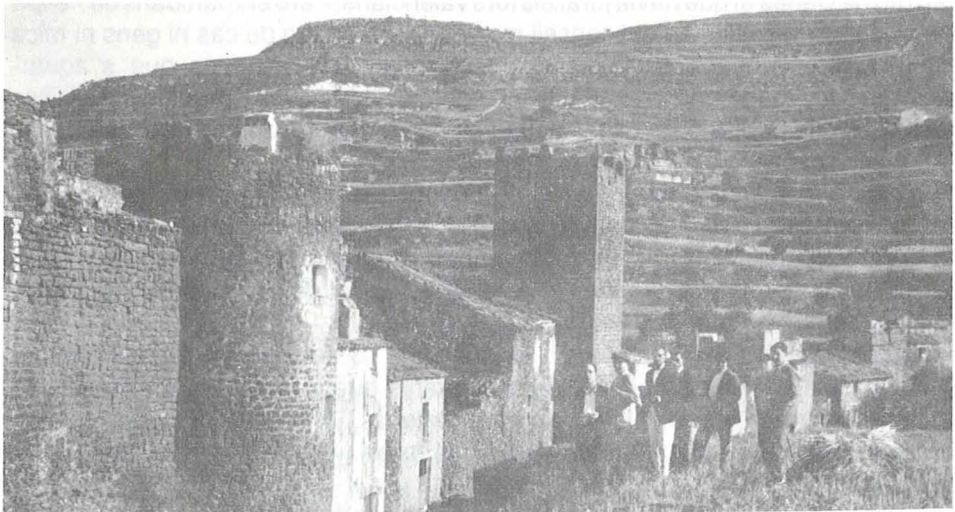
i amb ell comença la conquesta del castell d' Ares, el que 'l guanyaren prenent el dret de campanes. De morts n' hi hagueren d' una i altra part tot un estol i Benassal es vengá en uns apressats, en represalia dels danys soferts durant la lluita.

A poc de temps, en 1709, Felipe V prèmia a Benassal, amb l' escut i ròtul de Fidelíssima, l' actitut bèlica d' esta Vila. I en 1760, En Carles III, fill de Felip V, renova els títols que per son pare foren donats i amés concedix la facultat de poder afegir a l' escut d' armes, una flor de lis.

La gloriosa derròta d' Almansa fon la sort de la Vila. Des de aquest punt i hora uns petits privilegis -dels que ens ocuparém aviat axí com de lo que ens manca dir d' aquesta guèrra referent a Benassal,- feu que 'l desentroll de la seua vida florira un xic. Ara be: ¿Podía 'l Rei Amaro preveure el fí de lluita? ¿Acás la podria anunciar En Josep Miralles (1) veient que no solsment era tota València partidaria de l' Arxiduc d' Austria, sinó la Corona d' Aragó ajudada per Leopold d' Alemanya i la Gran Al-liança? ¿Per quin ideal lluitava el poble en 1707? Rónegament contesta lo següent: l' influència madrilenya del Cambrer palaciá és el motíu de la defecció d' aquesta Vila.

De pèdre la guèrra 'l Duc d' Anjou, Benassal, com tota nostra tèrra haguera segut poseedora dels furs i llibertats, del Dret valenciá. Així, inconscientment llauraren la cadena de l' esclavatge i augmentaren l' odi que des del Palau del *Buen Retiro* signá la pérdua de les llibertats i la prohibició de l' us de la llengua indígena.

I ara, creient que 'ls batlles de la època, obrant en conseqüència al partit que defensaren, acataríen joiosos el decret d' abolició del 29 de Juny de 1707, em trobe que tot lo contrari és passat a la Casa de la Vila. Els llibres continúen escrivint-se en valenciá com en els anys de major esplendor. I és que prengueren les armes contra d' ells mateixa amb un grau d' inconsciència de tant de relleu, que, veritablement, ens compadím del *Rei Amaro* que feu el joc al Cambrer de la Reina viuda, que sens dubte li augmentaría la consideració i l' afecte reials.

El Mur . El més capdavanter Carles Salvador

Diguerem que 'ls benassalencs foren fidels al Duc d' Anjou contra 'l Arxiduc Carles d' Austria i que feren l' assalt al castell d' Ares, el qual el prengueren el día 7 de desembre de 1707. D' allavors deu ésser la dita següent, mostra d' una ferma rivalitat naixcuda dels partits contraris que pregueren els pòbles: "Entre Ares i Benassal tot és ròca y carrascal i el perill sempre es igual".

Benassal, refermant a diari l' enemistat devers los seus veïns, feia promesa de sumisió a l' esperit uniformista del abolidor dels nostres drets nacionals, En Felip V, i es captava l' estimació de Carles III que prèmia tanta fidelitat d' aquesta faisó:

"Don Carlos por la Gracia de Dios Rey de Castilla, de León, etc. (Aquí van los titulos de S.M.) Por quanto por Decreto señalado de la Real mano de mi amado padre el Señor D. Felipe V (que esté en gloria) a 22 de Mayo de 1709 fué servido conceder a la Villa de Banasal en el mi Reyno de Valencia el Título de Fidelísima y la facultad de poder añadir al Escudo de sus Armas una Flor de Lis. Y ahora por parte de dicha Villa se me ha suplicado sea servido expedir el Real Decreto correspondiente. Visto en el mi Consejo de la Cámara, por Decreto de 6 de este mes he venido en ello. Por tanto mi voluntad es, que en virtud de la presente, y desde ahora en adelante perpetuamente la Villa de Benasal tenga y goze el Título y nombre de Fidelísima, y libren y sellen en ella con el escudo de Armas que al presente usan, añadiendo una Flor de Lis, como va expresado. Y así mismo en virtud de la presente suplo con la plenitud de mi Real potestad todos y cualesquiera defectos y demás en esta mi carta contenidos y tenga y goze perpetuamente de toda firmeza, valor, fuerza de el, que así es mi voluntad. Dado en Buenretiro a 29 de Diciembre de 1760.- Yo el Rey."

Aquest pergami i segell que 's conserva boníssimament a l' Arxiu de la Casa de la Vila te una portadella, il·luminada, d' un bon gust artistic, així com els tipus de lletra i les inicials i orles del document.

Aquest titol fon enviat per quant la Vila, vistos els esforços per defensar la Casa borbònica, fa un mensatge el qual termina així:

"A V.M. suplica se digne honrar a la Suplicante, además de la exención de Alcabalas, Alojamientos, salarios de Gobierno, Contribuciones, Derramas y Drecho de Amortización, Medalla de oro para el Alcalde, o Justicia Mayor, que fuere de dicha Villa, dos Palmas con Flor de Lis para sus Armas, con una Feria de ocho días cada un año, y un día feriado franco cada semana, y cincuenta cahizes de trigo de renta á una, sobre las rentas que pertenecen a V.M. en Morella, y su distrito, y pan de Munición para los Vecinos, que están empleados en el Real Servicio de V.M. como lo espera de la Real clemencia de V.M."

* * *

La Vila adquirix un increment inusitat i els patrimonis vinculats reconstruïren llurs edificis i urbanitzen, embellint els carrers, aixecant els pertxes per resguardar del sol i de l' aigua la fira que pareix fon creada aleshores, segons demanda, les murades son reforçades, apareix el art a les façanes de les cases senyoriales i de les capelles, i als altars de l' església.

Pero com despres de tota guèrra, acut el fuet horrorós de la pèsta endarrerint l' espanció vilatana, i son tantes les defuncions del any 1709 que fins s' empareda el carrer de l' Era Nova -avuí de San Roc- per isolar la resta de la Vila del dit carrer, atacat de la pàssia en màxim grau.

Retornada la població a la vida corrent es construíx la volta de la Font d' Ensegures i es reforma el camí al cim del Montcatil (aço en 1716 ja) per millorar les condicions del transport dels materials que han de formar l' ermita de San Cristófol, construcció de nova planta, front a la molt antiga que 's coneixia dalt la

mateixa muntanya.

En 1718 se renova l'ermita de San Roc dalt lo coll d' En Timor, adosant-se-li la sagristia i la casa per l'ermita.

En 1720 comença la fàbrica de San Cristófol, la qual es construeix en 10 anys.

En 1727 se rehabilita l'orge, les flautes del qual com ja anotarem, foren fuses per a la fabricació de bales durant la guerra.

En 1729 se feu la capella de Nostra Dona del Pilar, en casa del cavaller En Josep Miralles.

En 1732 se construeix la capella del Sant Crist del Calvari.

En 1738 se feu la del San Salvador a l'Arrabal de la Fira.

En 1742 s'eixampla l'església parroquial amb la Capella de la comunió. En aquest any hom vinculen els patrimonis de Grau i de Bertrán.

En 1750 el Marqués de la Mina, hostatjat a Benassal feu construir un camí de carros per millonar les comunicacions.

En 1751 el cavaller Bertrán construeix la capella dedicada a San Vicente Ferrer.

En 1760 se alça la capella de Nostra Dona del Carme, sobre la llinda del fosal, (avui fosal vell).

En 1765 s'obra sobre 'ls portals i Casa de la Vila, l'escut d'armes amb lo titol de Fidelíssima i amb la flor de lis, conforme 'l Real Decret d' En Carles III.

Les construccions van en augment així mateix com la població que en aquest segle aplega a ésser de 500 veïns, 100 més que en lo segle anterior. Els carrers s'allarguen fora dels portals, l'indústria de la llana amb los seus batáns i peraires formen un bon estol de benassalencs els quals exporten a tota la península, carregades les rècues, llurs productes manufacturats; i en rememoració d'aquelles grandesses és la típica i tan popular festa denominada "La Tea" que 's celebra anyalment la vespra de Carnistoltes.

Anormalitats polítiques no 'n apareixen fins el 1771 i gairebe tenen caient democràtic: lluiten llauradors contra peraires, car aquestos eren delliurats del servei militar. Ultra: masovers contra vilatans per qüestió d'economia: car aquestos s'enduien llenyes i bellota propietat dels masovers.

Aleshores se formen dos grups disputant-se la vara de la justicia. I digam ara, aportant nostre gra de sorra a la contribució al estudi de la psicologia de Benassal, que mimvades, emperò, subsistixen les característiques lluitadores del 1.771.

1920=Benassal.

(1) Morí a Baiona acompanyant de la Reina viuda de Carles II.

FENASSAL, BENASSAL.

Dins el quadern V, volum X del "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura" que correspon al bimestre setembre-octubre de 1929 hi ha un treball - "Algunes característiques lingüístiques del Maestral"- sobre la rúbrica notable i científica del filòleg mossen A. Griera.

Còpia:

"En el consonantisme compareixen poques evolucions típiques del Maestral: cal fer esment, però, del nom de Benassal dit Fenassal; aquesta forma, pròpia de la localitat, pot explicar l' origen d' aquest nom de lloc que significaria indret abundant en fenàs "fanal", que és un mot format per l'influència de l' homonímia entre fer "fer", fè "la fe" i fè l'herba".

¿El nom de Benassal ve, en efecte, de *fenassal*, *fenassar*, indret abundant en *fenàs*?

Aquesta explicació etimològica no és del poble encara que avui és popular entre els indoctes. Mai no diu *Fenassal* sinó *Benassal* sempre. La manuscrobí - ¿l'inventà, també, potser?- un altre mossén: don Salvador Roig, cronista de Benassal, el segle passat. Totseguit mossén Salvador acull en les pàgines del seu "Llibre verd" un altra etimologia amb cara més erudita. Benassal = Ben-assalà. Ben = Fill. Alà = Déu. Així, doncs, Benassal vol dir o diu *Fill d'Alà* o *Fill del Senyor*.

Mossén Joaquim García i Girona -i van tres capellans- poeta i lexicògraf benassalenc en una nota "(4)" al "Cant primer" del seu groixut poema de la Reconquesta, *Seidia*, diu:

"Benassal o Ben açal, que d'este modo es descompon este nom aràbig, era una alqueria o masada de Culla. Significa llinage il. lustre o alt. Los de Culla encara vuí li diuen lo "Mas del Marjelar", dels marjals que antigament hi hauria, i als benassalencs mos diuen "marjalencs". Seria lloc de moltes aigües, vuí molt curtes per haver-hi tallat els grans boscs".

En el poema hi ha la següent versificació en la que el subjecte de l' oració principal són els sarrains:

"Baixant per fosc carrascal
S'afuen a Benassal,
Castell d'unmoro senyor:
Verda vall; enfront, gentil,
S'alça el boscós Moncatil
Pare de fonts i verdor".

Res no diu del fenàs ni dels fenassars possibles de l' antigor. El poeta i lexicògraf no creu que la *f* s' ha transformat en *b*. Ara de fenàs ací n'hi ha tant com a qualsevol indret de la comarca.

Mossen Eloi Ferrer, -sembla que els capellans s'interessen força en els noms que hom posà als pobles en batejar los- fill també d' aquesta vila me contava no fa gaires anys, en tornar de la Síria, que a Beirut havia preguntat a un professor palestí coneixedor de l' idioma i dialectes aràb el significat d' algunes veus toponímiques de València. De Benassal havia dit el gramàtic que -i és ara la primera vegada que hom estampa la versió- significa: *Fill del meler*. Això és, fill de l'home que ven la mel, del que fa produir mel a les abelles en vaso o rusc (*colmena*).

Tenim tres etimologies. ¿Quina és la veritable, la científica?

Si aquest lloc era una masada, alqueria o castell en temps de Jaume I sembla que els àrabs li darien el nom aràbig que manté i que la *b* inicial no és producte, d' evolució.

El poble seguirà creient que *Benassal* bé de *Fenassal*, de *fenàs*. Però "gran mestre d' errors és el poble. I res no hi ha de més difícil que vindicar i destriar la saviesa de les persones cultes de la corrent saviesa popular", digué el nostre filòsof Lluís Vives.

I per a terminar: la mel de Benassal és ben saborosa. Més ho seria quan en 1232 l' agre d' aquestes muntanyes no era tan culturat. L' explicació del professor d' àrab de Beirut me satisfà perquè, al menys, porta una punta de dolçor als llavis. Però l' admirat lexicògraf mossèn Griera no ha de fer cas dels gustos del seu amic i servidor.

Pintures Rupestres de la Valltorta (Tírig). Mirant, d' esquerra a dreta: Carles Salvador, Mossén Eloi Ferrer, Juli Sales, Francesc Boix i Francesc Serrano.

32. LA ROMERÍA A SAN CRISTÓBAL DE BENASAL.

El lunes de la Pascua granada se celebra esta romería notable y típica. No es la más famosa de las de la comarca castellonense, pero se desarrolla en un escenario de montañas tan bello, hay tan buenas condiciones de albergue y es tan agradable esta estación primaveral, que bien merece se hable aquí antes que de otras romerías, a las que tú, excursionista, has asistido ya o piensas asistir, tales como la de la Magdalena, de Castellón de la Plana; la de la Virgen de la Balma, de Zorita; la de *Sant Joan Degollat*, en Peñagolosa de Vistabella, o bien la romería al ermitorio de *Sant Pau*, de Albocácer. De todas ellas hablaremos si hay tiempo y si hay espacio.

* * *

La ermita de *Sant Cristòfol* està enclavada en la cima del Montcàtil, a 1.100 metros sobre la mar, y desde cuyo punto la mirada abarca un extenso panorama: Cataluña, al Norte; Aragón, al Poniente; Valencia, al Mediodía, y el Mediterráneo, con las Columbretes cerca, con Ibiza lejos, lejos... si el día es claro, si la *calitja* no diluye en su gris azulado este paisaje de asombro.

Referente a la ermita de San Cristóbal escribió el señor Ruiz de Lihory, barón de Alcahalí, una leyenda, que, según mis pesquisas, inventó su autor y que hizo incluir en el volumen *Cuentos y Lligendes Regionals*, impreso en Valencia el año 1918.

La narración es romántica, aunque situada en época de moros y templarios para que tenga más ambiente legendario. En ella se desarrollan unos amores desgraciados que no son difíciles de resumir, y de los cuales nace, según el ingenioso folklorista, la fundación de la ermita sobre las ruinas de una antigua mezquita.

Pero diré que San Cristóbal es uno de los dos patronos de Benasal y que los benasalenses y pueblos cercanos sienten por este santo devoción y fe. La fábrica es grande, mayor que muchas iglesias pueblerinas; de altísimo techo, de fazana pétrea de líneas novoclásicas. El altar era barroco -era, porque se destruyó en 1936-, de madera tallada y dorada. Tenía unas tablas procedentes de un antiguo retablo, un lienzo de Ribalta, o de su escuela, pues esto no se llegó a esclarecer, y un aguamanil de Alcora, probablemente... Tenía unos exvotos tan ingenuos como pintorescos.

* * *

El jueves anterior a ese lunes pascual mencionado las mozas del pueblo tienen un quehacer típico: han de amasar la *prima*. La prima es una torta, una *coca* de harina blanca, sin cuarta, amasada con levadura y *llavorettes*, y adornada, pintada se dice allí con relieves ingenuos de inspiración rococó; fina y grácil como una cerámica, que, después de bendita, será repartida a los romeros, una a cada persona que visite la ermita el día de la romería. Es el pan bendito, que se ha de comer después de rezar un padrenuestro con avemaría y que ha de preservar de mal corporal y de mal espiritual.

En el horno las primas, mediada la tarde las mozas amasadoras, con pañuelo florido en la cabeza y delantal blanco, van a dar vueltas por las calles de la villa risueñamente, alegremente. Llevan los bolsillos llenos de harina. Los *fadrins* se esconden; ellas los buscan. Alguien, pinturero, enamorado o pretencioso, sale a la calle. Otros le imitan. Las mozas les encuentran y les rodean. Y descargan sobre ellos sus puñados, sus tiros de harina. Unos se defienden; otros huyen. Risotadas, jolgorio. Ellos y ellas, al fin, salen de la inocente batalla blancos de harina: cara, y cuello, y pelo, y vestidos, y manos; baja entre piel y camisa el leve polvillo que sólo el agua podrá quitar... Esta es la *enfarinà*, que se espera con ilusión un año, que dura unas horas y que, a veces, hace y, a veces, deshace noviazgos.

* * *

El lunes de la segunda Pascua, poco después de salir el sol, el sacristán avisa por medio de fuertes campanadas la procesión a la ermita. Y a la puerta de la iglesia del pueblo acuden los devotos, la música y las autoridades. Y cuando ya están todos, que es una manera discreta de cumplir programas y horarios, sale el clero de la parroquia y se forma la procesión. Van delante los pendones: rojo, blanco, amarillo, azul, verde... un color para cada cofradía, para cada santo de los venerados en la localidad; un grupo de pendonistas harán con sus flamas ejercicios y filigranas contra el viento, subiendo y bajando las astas, finas como cañas, de las rodillas a la cintura y al pecho, para sostenerlas allí en equilibrios de majeza. Las sedas y los damascos, al aire y al sol, son alas de enormes pájaros atados a mástiles.

Pascual Llop ha dibujado esta viñeta de San Cristóbal para una nueva edición de los gozos que, en lenguaje vernáculo del siglo XVI se cantan todavía en la ermita benasalense de San Cristóbal.

Sigue la *recua*. Los mulos, enjaezados, llevan sus cargas de primas. Y el último animal de la recua, como en los buenos tiempos de transporte a pezuña por carretera, lleva la tumba, l' *esquellot*, que suena fuerte y grave a cada paso del animal.

Después, la cruz parroquial, el clero, las autoridades civiles, la música y el pueblo. Desde el campanario las voces metálicas despiden la procesión. Camino adelante las blusas de los hombres y las faldillas de las mujeres ponen una nota negra entre el verde vegetal de los bancales y el ocre de las garrigas bajo el azulete celestial.

Hay un descanso en la Fuente de En Segures. Estamos en la falda del Montcàtil. Allá arriba espera la ermita. Y la gente sube, un tanto deshecha ya la primitiva formación, por el camino y por los senderos. El grupo de pendonistas, recua y autoridades, se hace más compacto, que el buen comer y el beber en el descanso aclara, fija y aún pareciera. Y la procesión, poco después, llega a San Cristóbal, entre tenderetes de turrón, de fruta y de refrescos.

Se celebra una misa; se pronuncia un sermón panegírico; se cantan los gozos, unos gozos valencianos del siglo XVI, y luego, cada uno a su comida.

La comida de ese día es un plato fuerte: *el tombet*.

Se han hervido caracoles cristianos, gordos, perfumados por las buenas hierbas de la montaña. Y aparte, se han tomado medianos trozos de carne de borrego o de conejo. Esta carne hay que guisarla, en una olla de Traiguera, con fuego lento de leña. Y aquí radica el secreto del plato. Esta carne hay que removerla dentro de la olla, pero sin cuchara ni paleta, sino tomando la olla por las asas y sacudiéndola en el aire de modo que los trozos de carne vayan desplazándose del fondo. Hay que *tombar* el contenido poco a poco, *a tombets*, dentro del continente térreo, hasta que ya está. Y está cuando tiene aquel punto de sabor maravilloso y único que debe tener esta carne. También aparte se ha hecho una salsa espesa de perejil, y ajo, y almendra, y huevo, y azafrán. Mezcaldos los tres ingredientes: caracoles, carne y salsa, se recalienta todo a la sombra de la ermita y se come sentado en tierra, teniendo cerca la bota o el barral de buen vino. El segundo plato, obligado, de la comida es el de las albóndigas, *les mondonguilles*, de carne. Luego aparecen las pastas, entre las cuales no pueden faltar, y no faltan nunca, *les reganyaes de llavorettes*.

* * *

Y pasan las horas. Se han hecho *rogles* donde se bailan las jotas del terreno y se cantan las coplas del país.

Y antes de anochecer, los clavarios, *els majorals*, con las autoridades, reparten las primas, y cada uno con su compañía, a pie o a caballo, vuelve a su casa, que a veces está a muchos kilómetros de la ermita, pues los masoveros han venido desde lejos, de muchas barrancadas allá, a la fiesta de San Cristóbal de Benasal.

33. EL SERRADOR, GENERAL CARLISTA.

Aquel amigo mío con el que yo conversaba en Fuente d' En Segures, después de contemplar largamente el amplio paisaje montañoso y abrupto del Maestrazgo que desde allí se divisa, me dijo:

- Las guerras carlistas tuvieron aquí seguramente un escenario bien montado.
- La primera guerra, señor; la de Cabrera. Y la Fuente d' En Segures conoció esa guerra, y Benasal, el núcleo urbano, vivió triunfos y reveses a causa de ello, pues no fué una lucha de trincheras, sino de facciones y de correrías.
- Cuénteme cuanto sepa, amigo; siempre interesa recordar, ya que no es posible revivir la historia.
- Es larga esta historia de las guerras carlistas -dije-. Y triste. Le contaré una pequeña parte de la que corresponde a quien fué el general don José Miralles, conocido por *El Serrador*.
- Veamos, amigo.
- ¡Fumemos antes!
- ¡¡Fumemos!!

Don José Miralles, quien de simple voluntario llegó a regir la Comandancia General del Reino de Valencia, salió de su pueblo natal, nuestra colindante Villafranca del Cid, para servir al Rey en Madrid en el cuerpo de Alabarderos. Don Buenaventura de Córdoba, en su *Vida Militar y Política de Cabrera*, dice que Miralles fué soldado de Caballería durante la lucha de 1808 contra el francés, naturalmente. Y sigue: "Tomó después su licencia, absoluta, contrajo matrimonio y marchó a Benasal, donde residía cuando se publicó la Constitución de 1812. Incorporado a las filas realistas que acaudillaba don Ramón Chambó en 1821, obtuvo el nombramiento de alférez con destino al escuadrón de lanceros mandado por el conde de Castellar. Concluída la campaña en 1823, hubo de tener algunas contestaciones acaloradas con su jefe, y en Villafranca del Panadés fué procesado y expelido del cuerpo. Volvió a Benasal, y allí permaneció dedicado al trabajo de su oficio hasta el día 10 de noviembre de 1833, que pasó a Morella y tomó las armas en defensa de don Carlos. Después de la derrota de Calanda, logró reunir 15 ó 20 caballos, y en 1836 mandaba ya una columna bastante respetable."

Esta es una versión que yo no he de contradecir; pero bueno será que apunte otras dos. Primeramente la que recogió mi padre, vistabellano, de entre los carlistas de su tierra y de su tiempo: don José Miralles estaba al servicio de Fernando VII, y un día, en las caballerizas del Palacio Real, se encabritó su bruto. Miralles era corpulento y para dominar el caballo le dió fuertes puñetazos en la cabeza. El animal murió por esta causa. Entonces el soldado, miedoso del correspondiente consejo de guerra, huye de Madrid y se esconde por estas barrancadas. Como su oficio era el de serrador, se dedicó a aserrar pinos en los bosques de Villafranca y de Benasal, hasta que da comienzo la guerra carlista, presentándose en Morella, como lo hizo en la misma plaza y por el mismo tiempo el seminarista tortosino Ramón Cabrera.

Segundamente la versión que hoy en día dan los familiares de *El Serrador*: éste

tenía un hermano que cumplía su vida de cuartel durante doce años seguidos; José sólo servía ocho años. El mayor se presentó en Madrid a su hermanito; le invita a desertar y, efectivamente, truecan el uniforme y las armas por el pantalón corto, la faja y el pañuelo anudado a la cabeza. Se esconden en el barranco de la Fos, una de las entradas naturales de Villafranca por Benasal, y allí cortan, sierran pinos para el aprovechamiento de la ceniza de la madera quemada en la industria del jabón. Hasta que llega la guerra carlista.

* * *

D. JOSÉ MIRALLES

Litografía del siglo XIX.

El Serrador, aunque falto de instrucción militar académica, conocía perfectamente el país que hostilizó y tenía fuertes convicciones políticas. Fué, pues, un perfecto guerrillero, un valiente jefe de ejército y un consecuente carlista. A las inmediatas órdenes de Cabrera -quien se elevó más rápidamente-, Miralles estuvo cerca de Madrid, como también lo estuvo de Portugal; pero su campo de acción era el territorio valenciano, el este de Aragón y el sur de Cataluña hasta el Ebro. Este río solía ser su frontera y el Maestrazgo su lugar preferido. En aquella guerra los pueblos se ganaban o se perdían por mera posesión o por abandono. Salir de un pueblo era sencillamente perderlo. Se podía volver a él pacíficamente si no lo ocupaba ya el enemigo, y si éste se había posesionado de él y lo defendía, su reconquista, siempre posible, solía costar bajas. *El Serrador*, con Cova y Soligó, con Forcadell, Quílez y Cabrera, quiso una vez tomar Benasal. Distribuyó sus fuerzas en esta Fuente d' En Segures, desde el camino de Culla hasta el morrón que llamamos *Les Forques*. Empezó el asalto el día 4 de agosto de 1835. El Alcalde, Antonio Roig, defendió la población bravamente y con la invocación de Santo Domingo salió con victoria..

El hermano de dicho alcalde, mosén Salvador Roig, cronista de Benasal, que dejó manuscrito un libro de notas históricas muy interesante, conocido por *Libro Verde*, liberalote y un tanto exagerado y parcial, dice que: "la facción ocultó su vergüenza -una vez terminado el primer intento de asalto- en el rincón de la Fuente Segura, donde se reunió al día siguiente, arrojándose el día 6 sobre el pueblo y fuerte, guarnecido por 25 soldados y la Milicia urbana, hasta que haciendo levantar las campanas al vuelo Mn. Salvador Roig -que es quien escribe-, hizo creer que venía auxilio, y huyó la facción hacia el Forcall, cuya iglesia y torre incendió." En realidad, no fué tan sencillo, pues los asaltantes llegaron a entrar en la iglesia benasalense horadando la pared por las casas contiguas, correspondientes a la calle del Mesón.

Mucho se debieron asustar el sacerdote cronista y su hermano el Alcalde, cuando escribe a continuación: "Los defensores de Benasal se retiraron después a Castellón, regresando, victoriosos, a formar la Junta y Pronunciamiento de septiembre de 1840 con grandes fiestas." Es decir, que estuvieron cinco años alejados de Benasal.

Esta Junta, que preside el mosén, "hizo mudar los nombres de las calles de esta villa de Benasal, sustituyendo otros nombres de mejor recuerdo patriótico, y así, la plaza del Agua, se rotuló plaza de la Justicia; la placeta de les Roquetes, plaza de la Libertad; el Patio d' En Palanques, plaza Mayor o de la Constitución; la placeta de la Mola, plaza de la Unión; la calle del Cavaller se rotuló calle de Boil; la de San Cristóbal, calle de Espartero; la de Grau, calle de Riego; la de San Roque, calle de Quiroga; otras se rotularon y llamaron de la Paz, Abundancia, Fertilidad, Agricultura, Ylustración, Prosperidad, de la Milicia Urbana Nacional, de Bretón, de Nogueras, de Mazarredo, de Odonell (sic), de Hore, de Valdés, de Palarea, de San Miguel, de Bosco, de Lucena, de Castellón, de Zaragoza. Los portales fueron dedicados también a los generales más célebres y a los pueblos más liberales. La calle del arrabal de la Feria (ahora está en Cabanes) -entiéndase la feria- se llamó calle del Alcalde y de Mn. Salvador; la del Mesón, calle de la Milicia Nacional. Así los nombres pueriles y rutinarios fueron sustituidos por otros de mejor recuerdo y significado. Después, por orden del jefe

político en su visita, se mandó inscribir en la Sala Capitular los nombres de los patriotas más notables de esta villa".

La casa de El Serrador, en Benasal, antes de que su familia la reformase destrozando el fuerte carácter setecentista de la fachada (Dibujo de Teresa Pascual).

Por Benasal pasaron los generales -liberales y tradicionalistas- que más actuaron en este sector.

Don Ramón Cabrera vino aquí diferentes veces y aquí escribió a Van-Halen una larguísima carta, datada: "Cuartel general de Benasal, 19 de diciembre de 1838", y trata sobre todo de los prisioneros y el trato que se les da en la guerra. Don Antonio Van-Halen le responde desde Teruel el 22 del mismo mes, y Cabrera le replica el 29, pero desde Morella. Don Narciso López, general segundo jefe de Valencia, escribía a Cabrera el mismo día 19 de diciembre sobre el canje de prisioneros, y don Ramón le responde el 2 de enero de 1839 desde Benasal.

Es fama que Cabrera ocupó en varias ocasiones la casa número 6 de la actual calle de Valencia -entonces del Arrabal de la Feria-, frente a la calle de l' Hostal -hoy oficialmente del Poeta Mn. Joaquim Garcia i Girona-, casa construída en 1736, con una capilla señorial contigua dedicada a la Virgen del Rosario, cuyo retablo de azulejos aun puede verse en la fachada de la misma, frontis todo él esgrafiado según el gusto de la época

Don José Miralles *El Serrador* tenía en Benasal casa propia en la calle de la Iglesia, junto al Aula o Casa de la Enseñanza. Hoy lleva el número 13. Su fachada, que es de piedra picada, tiene ventanas molduradas según la arquitectura del setecientos; el alero, ancho, de madera, desapareció en una reforma. Los herederos la han maltratado mucho, partiéndola y sacando nuevos huecos a la calle. Además *El Serrador* poseía una masía, la *dels Rodalejos*, en el río Monlló, cercana al término de Villafranca del Cid..

Cuando en 1837 la expedición de don Carlos pasa el Ebro para dirigirse a Madrid y posesionarse de la capital y del trono, Cabrera fué a recibirle y a acompañarle. Este, mientras tanto, mandó a Quílez a recorrer el Bajo Aragón, regresando seguidamente al cortejo. Mandó a Llagostera a Cantavieja con el objeto de acopiar viveres y Tallada fué enviado a la Ribera de Valencia a recoger dinero. A *El Serrador* se le dieron también órdenes que no cumplió, pues su ilusión era acompañar a su rey y entrar con él en Madrid. Como castigo fué exonerado de la Comandancia General de Valencia y se le destinó de cuartel a Benasal, en cuya situación permaneció hasta 1840. En este tiempo crea el taller de sastrería militar en la cercana ermita de San Cristóbal, en la cima del Montcáttil, sobre la Fuente d' En Segures, donde cosían veintiocho sastres.

Más tarde fué castigado Llagostera y acuartelado también en Benasal, y yo he llegado a sospechar que se le destinó allí precisamente para que se espiasen ambos generales.

El Serrador tenía en su casa un foso con dos entradas. Una de ellas, cuadrada y muy disimulada con una trapa que no parecía serlo, en la habitación inmediata a la cocina -una cocina con ancha campana sobre el fuego del lar-, y que comunicaba con el escondite. La otra entrada estaba en el corral, en la caballeriza, en la planta baja del edificio y próxima a la calle.

Terminada la guerra, celebrados el pacto y abrazo de Vergara, ya Cabrera en Francia y desmoralizados los ejércitos carlistas, llegan las batidas, la represión contra el carlismo del Maestrazgo.

Había que cazar a José Miralles y a sus amigos de Benasal, y los *cipayos* se encargaron de ello a las órdenes de unos generales liberales. *El Serrador*, cuando

se vió seriamente perseguido, se esconde en su finca *los Rodalejos*, distante unas tres horas de Benasal, pero dentro de su término y lindante con el de Vistabella y con el de Villafranca por el río Monlló.

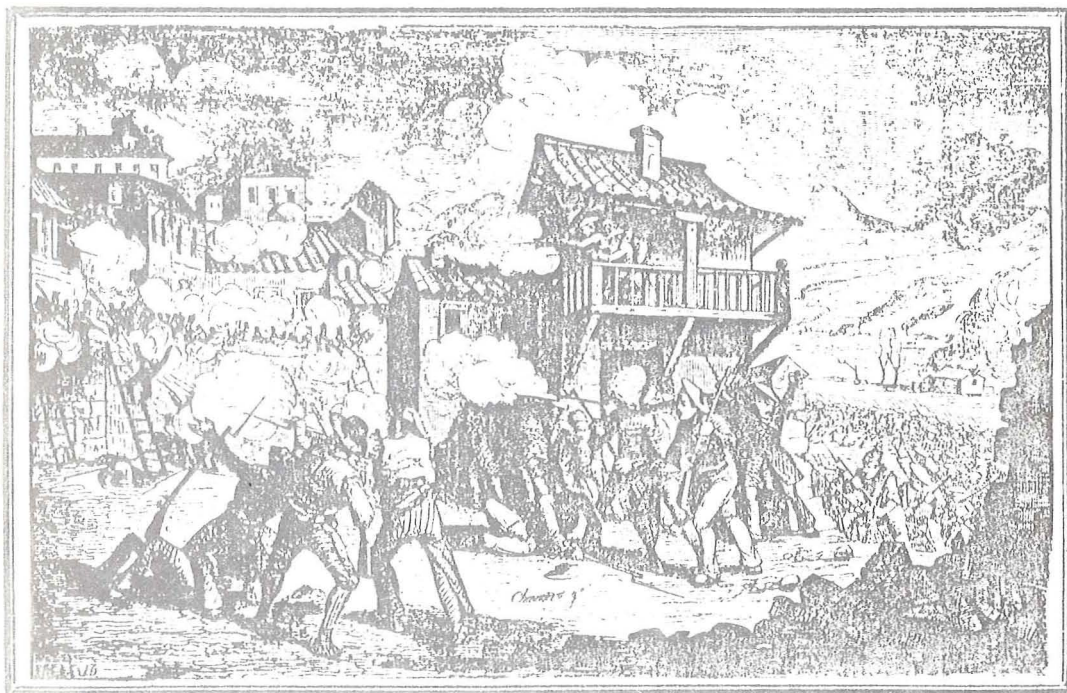

Casa del Serrador después de la reforma.

Era el año 1844. Sobre el Boy, la sierra que separa Vistabella de Benasal, muere Cova, el cabecilla que había sitiado a Onda y que ahora huye defendiéndose. El mismo día es descubierto *El Serrador*, porque miedoso de los castigos anunciados le delata su masovero. El general carlista da la cara y se cruza un vivo tiroteo. Los *cipayos* le hieren; él resiste y se defiende hasta que muere desangrado. A Cova y a *El Serrador* les llevan a Vistabella, pero los traen seguidamente a Benasal, yertos sus cadáveres, atravesados sobre el lomo de una mula. Y como quien gana la guerra impone la ley, por mandato del general don Juan Villalonga los dos cadáveres estuvieron expuestos cuarenta y ocho horas, ante la piedra llamada *el pelleric*, "para desengaño público", y enterrados

en el cementerio viejo, llamado del Carmen, sin ceremonia alguna ni indicación de lugar, como si de vulgares malhechores se tratara.

No podía quedar así la cosa, pensarían los amigos del brigadier comandante general de Valencia -categoría de virrey- don José Miralles. Y un día que el masovero que le delató estaba en la era de la masía batiendo el trigo de su cosecha, se le presentó un puñado de carlistas de los llamados *Els Matiners* y le fusilaron. La fuerza de Caballería que aun le era adicta, la partida de *Les Burretes del General Serrador*, gente brava y tenaz, fué seguramente quien le vengó.

El Serrador con su columna ataca a Lucena. (Grabado del siglo XIX).

34. FRA GASPAR GIL CATALÁ DE MONZONÍS, FILL IL.LUSTRE DE BENASSAL.

ELS CRONISTES

En la "Geografía del Reino de Valencia" dirigida per F. Carreras i Candi, volum dedicat a la província de Castelló redactada per En Carles Sarthou Carreres, i en la pàgina 516, s' anota com a fill il.lustre de Benassal "Fray Gaspar Catalá de Monzonís que en 1651 fue propuesto por el rey Felipe IV para obispo de Lérida; pero murió antes de ser consagrado, dejando escritas varias obras". Aquesta nota rellegida infinitat de vegades al llarg dels anys ha despertat el nostre interès i hem replegat algunes dades escampades ací i allà en papers i documents, impresos i manuscrits, trobats als Arxius benassalencs, alguns dels quals documents reunits pel cronista contemporani ja difunt mossén Gordià Ribera i Marqués , fill adoptiu d' aquesta vila, però natural de Sueca, qui al temps d' estiuajar-hi dedicava estones a la transcripció de papers d' alguna manera interessants.

Unes altres notícies són reportades pel benassalenc mossén Salvador Roig i Moliner, prevere, nat el dia 6 de maig de 1794, fill d' Antoni i Francesca, cultivadors de la masada d' aquest terme dita la Torre Nabàs. La infància d' aquest historiador és ben vulgar puix que fón pastor d' una rabera de corders. Veient la família que el nen Salvador sentia gran afecció pels estudis féu que un oncle seu, fra Francesc Moliner, del convent del Puig, se l' enduguera al seu costat per fer estudis de Gramàtica llatina.

Durant la invasió dels francesos, essent, doncs, molt jove, milità a les files d'Ascenci Nebot, anomenat *El Frare* perquè de fet ho era, el qual reclutà contra les forces napoleòniques els minyons del Maestrat. Acabada la guerra, mossén Salvador Roig, imbuït d' un exacerbat lliberalisme -el mateix que havia combatut- s' establí al seu poble natal servint un benifet amb l' obligació d' atendre la vicaria parroquial a l' ensems que oficiava el Magisteri de llatinitat en l' Aula que , depenent de la parròquia, era establida a la plaça de l' església, en edifici propietat del clergat. Escriví el *Llibre Verd o Historia de Benasal* manuscrit que es conserva inèdit en l' Arxiu de l' Ajuntament. Escriví l' opuscle titolat "Gramática Española simplificada para uso de los niños. Valencia: Imprenta de Gimeno, frente al Miguelete. 1847" fullet de 40 pàgines en octau amb múltiples genialitats de gramàtic singular indicadores d' una forta personalitat. A més publicà un full solt on s' anoten algunes de les condicions diurètiques del' aigua de la Font d' En Segures i els noms de persones per algun motiu destacades de hi venien a prendre les dites aigües medicinals. Morí el dia 8 de febrer de l' any 1865.

ELS CATALA MONZONIS, A BENASSAL

La família Català de Monzonís s' establí a Benassal en el segle XIV. Mossén

Gordià Ribera reproduïx un document que diu així:

"Ab acte rebut per lo discret Miquel Miralles, Notari d' Atzaneta, en lo dia 25 de febrer de l' any 1337, consta que comparegué davant lo honrat e Religiós Señor Frare Bernat de Monzonís, Comanador Major de Montesa, e Comanador de Peníscola, e de la Tenensa d' aquella, en Domingo Carbonell, així com a Sindich de Benasal d' una part i en Ramon Català de part altra en lo lloch d' Atzaneta, a la porta de l' església eixint de Missa, e presents en Marco Calderer, en Bertholí Miralles, Jurats; Berenguer Tomàs, Aparici Cabrera e molts d' altres per testimoni, dient lo dit Ramon Català al dit Senyor Comanador major, tals paraules. Com vós. Senyor, ajats plena notícia del linatge antich e casa de Monzonís e descendència de mi, Ramon Català, e lo Síndich me fasa cert empaig que em deman e suplique, que vós li digats veritat de ço que hi sabets per veritat; pero ço que vós, Senyor, hi fasats bona justícia.

"E tantost lo dit honrat e Religiós Comanador, vista la requesta, presents lo dit sindich e procurador e tots los que allí estaven presents, la mà drete sobre la creu que portava en sos pits afirmant en sa bona fe ab lo dit jurament dir veritat; dix e testimfica semblants paraules: Que el dit Comanador tenia per parent al dit Ramon Català, verament Monzonís, de la vila mateixa de Balaguer, que ha molts anys, que Antonio Monzonís, Caballer, per un bando d' una mort del Senyor de la Roca vingué a Morella e casà allà ab una filla de l' honrat Joan Ram, e vixqué poc, e restà un fill que era Antoni. E sent ell Comanador d' Ares, lo féu venir allí e casà ab una filla d' en Sancho Català de Monzonís, perquè tenia bons bens; lo qual Antoni Català de Monzonís, era pare del dit Ramon Català de Monzonís, que ha casat en Benasal, he per ço, aquell és tan Gentil Hom e del mateix antich linatge e d' una descendència e pot ben alegrar-se del privilegi de la milícia. E manà al dit Carbonell, en dit nom, que al dit Ramon Català de Monzonís, tinguessen per Gentil Hom e no fessen perjúr en son dret".

GENEALOGIA

Com s' ha pogut col·legir de la lectura d' aquesta acta, en la vila catalana de Balaguer hi havia un Monzonís, sense que conste el seu nom, el qual hagué, al menys, un

FILL

Antoni Monzonís, de Balaguer, cavaller; casà amb N., filla de Joan Ram, de Morella. Aquest és qui ve al Regne de València per causa de la mort del Baró de la Roca. Hagué un

FILL

Antoni Monzonís i Ram, de Morella, qui es casà a Ares amb una filla de Sancho Català. Hagué un

FILL

FILL

Ramon Català de Monzonís, d' Ares, es casà amb Ramona Simó, filla de Llàtzer de Benassal, en 1351. Aquest era Gentil Hom. Hagué un

FILL

Pere Català de Monzonís i Simó, de Benassal, es casà en primeres núpcies amb Isabel Asnar, filla de Miquel, i en segones amb Aldolfa Sabater, de Catí. Portà en dot la Batllia de Culla, que van conservar els hereus fins l' any 1650 que l' adquirí per compra Jaume Falcó. Hagué un

FILL

Misser Pere Català de Monzonís i Asnar, de Benassal, es casà amb Constança Porcar, de Culla. Fón batlle de Culla i àrbitre en la discòrdia civil de 1411 sobre l' elecció de Ferran d' Antequera. Hagué un

FILL

Pere Català de Monzonís i Porcar, de Benassal, es casà en primeres núpcies amb Angelina Agulló en 25 de juny de 1452 i en segones, amb Luïsa Doménech, de Culla. Hagué un

FILL

Antoni Català de Monzonís, notari de Benassal, es casà amb Aurèlia Roca, en 1508. Morí a Castelló. Hagué un

FILL

Pere Català de Monzonís i Roca, qui es casà en segones núpcies amb Ursula Mompalau, de Cabanes, en 1549. Hagué un

FILL

Pere Català de Monzonís i Mompalau, de Benassal, es casà amb Jerònima Boix, de la Jana, filla del Magnífic Miquel Boix, de la Jana, en el dia 13 del mes d' abril de l' any 1578. Hagué

FILL

Gaspar Gil Català de Monzonís i Boix, nat a Benassal, com consta als llibres parroquials, la inscripció del qual diu així:

"A IIII de Setembre any MDLXXXII. Yo, Miquel Joan Cerdà, rector, bategí a Gaspar Gil, fill dels magnífics mossén Pere Català de Monzonís e de la Senyora Hierònima Boix, cònjuges. Foren padrins lo Reverent mossén Bertomeu Balaguer, rector de la Jana y Madalena Casanova, donzella. Nostre Señor li done

vida".

Aquest Gaspar Gil tindria dos germans i una germana puix que trobem a Jeroni Català de Monzonís i Boix qui anà a viure a la Vall d' Uxó i va vendre la masia dels Catalans, avui la Torre Monfort, a misser Isidor Miralles. Els darrers propietaris d' aquesta masia han estat els hereus de don Ramon Vallterra, els quals la van parcel·lar i vendre als llauradors de Benassal, després de 1918. El Jeroni Català va vendre també les cases dites de la Violeta i la casa pairal, fronterera a la Comanadoria.

L' altre germà fóra Nicolau Català de Monzonís, veí de la ciutat de València i en l' any 1683, Justícia Criminal. Aquest hagué un fill, Francesc Català de Monzonís, qui en l' any 1690 troben Jurat de València.

La germana fóra Susanna Català de Monzonís i Boix qui es casà dues vegades; la primera a Benassal el dia 24 d' agost de l' any 1608 amb Joan Jeroni Vives, notari de Benassal, fill de Jaume Vives i de Claretà. D' aquest matrimoni naixqueren el Dr. Fulgenci Vives i Català de Monzonís, beneficiat que fón de la parròquia del sant Salvador de València, el qual beneficiat legà a la clerecia de Benassal el molí de la Codina, avui propietat d' Elisa Monterde i Vives, fadrina, qui l' heretà de sa mare, Júlia Vives, de Benassal, esposa de don Letanci Monterde, advocat, de Vilafranca del Cid. Un altre fill de la dita Susanna fón el P. Jeroni Vives, segons la partida de bateig següent:

"A 29 de juny de 1612 batejí yo, Mossén Miquel Cleyrac, Prevere, beneficiat en la parroquial església d' Adzaneta, regint la missa d' alba de la present parròquia de Benassal, a francés hierony Simó Bonaventura, fill de Hierony Vives, notari, i de Susana appolònia català de Monzonís conjugum: foren padrins Jaume Bertran, notari, i Lloïsa Gasch i de Llopis, tots los sobredits són parroquians de Benassal".

D' aquest Jeroni Vives, cosí de fra Gaspar Gil, potser un altre dia parlem i publiquem algunes notes bio-bibliogràfiques puix que és persona interessant pel seu saber.

La segona vegada que es maridà la dita Susanna Català de Monzonís i Boix fón amb Jeroni Pastor, cavaller d' Albocàsser, en 1650 i hi hagueren un fill, Baltasar, i aquest hagué una filla que es maridà amb Pere Llançol, marquès.

PETITA BIOGRAFIA

Com havem vist en la corresponent partida de bateig, el P. Gaspar Gil Català de Monzonís i Boix naixia a Benassal, lloc del Maestrat de Montesa, diòcesi de Tortosa, el 4 de setembre de 1582.

Quan seguia estudis en la nostra Universitat literària amb gran aplicació, es va sentir cridat a la vida religiosa i decidí demanar l' hàbit de sant Doménech en el convent de Predicadors de València. Els va vestir el dia 25 de gener de 1602.

Les bones qualitats i les millors condicions intel·lectuals i morals de què era posseïdor feren comprendre als venerables Pares de l' Ordre dominicana que pel temps el nostre Gaspar Gil seria una notabilitat, llustre i ornament de la Religió. Així és com després d' haver fet estudis a Salamanca fón nomenat zelador en el convent de sant Esteve i més tard, quan retornà al convent de València, Prefecte

d' Estudis, Examinador Sinodal de l' Arquebisbat, Prior del convent de sant Onofre, dues vegades Prior del convent de València i Vicari General de la Província.

En quant a la seua virtut sembla que era una còpia de la de sant Lluís Beltran -oriünd així mateix de Benassal- per l' austeríssima penitència i admirable puresa de costums. Per tant no ha d' estranyar que necessitaren el seu consell els Virreis de València, els marquesos de Vélez, el Duc de Medina Coeli i Compte d' Oropesa, el Virrei de Saragossa, així com la major part de la noblesa valenciana.

Observador de les Regles i Constitucions no permeté mai faltar a cap d' elles. Sempre va menjar de dejuni encara que fóra entaulat a casa dels Senyors i Prínceps als qui assistia, acontentant-se amb un parell d'ous i en els darrers anys de la seua vida els ous se'ls menjava durs. No menjà mai carn, ni quan estava malalt. En ser nomenat Bisbe no canvià de vida, ni d' alimentació i continuà assistint al refectori.

Vestí de llana perpètuament i quan estava per a morir, els metges i el pare Prior li demanaren que es posara camisa; no ho consentí i va morir bolcat amb baietes de llana. Sempre portà hàbit de cordellat i capa d' estamunya. El seu llit era una manta damunt taules i quasi sempre dormia vestit. A mitja nit, pel toc de maitines, ell era el primer en acudir-hi i fins molt tard es quedava al cor en oració.

A més d' açò era inegotable el zel que posava en la salvació de les ànimes. Durant la pesta de 1647 - 1648 que tantes baixes causà, el P. Gaspar Gil Català de Monzonís, amb el P. Nicolau Figueres, de Sueca, i germà d' hàbit, assistí els apestats en l' Hospital del carrer de Troia, extramurs aleshores de València. Ell fón un dels nomenats per la ciutat, en 30 de novembre, per tal d' atendre les necessitats dels malalts i un dels quatre teòlegs elegits per a deliberar com podrien recaptar socors per als orfes i, en general, per als desvalguts i necessitats. Finalment cal anotar que l' Arquebisbe de València don Isidor Aliaga, que morí el dijous a migdia del 2 de gener de 1648 vullgué fer sa darrera confessió amb tan excel.lent baró.

No és gens estrany, doncs, que després de l' òbit del Bisbe de Lleida, el rei Felip IV el proposara per a la tal vacant, nomenament que ell va refusar però que l' obligà a acceptar el seu P. Provincial. El Senyor, però atenen segurament els precs del seu servent, el reclamà a millor vida el dia 11 de febrer de l' any 1652. Atacat d' unes febres, al paréixer sense importància va rebre el viàtic el dia de la Purificació assistint a l' acte el Sr. Governador i tota la noblesa, on es vessaren copioses llàgrimes de dolor, escoltant la plàtica fervorosa que pronuncià dret, arrimat al llit, exhortant a tots a l' amor de Déu. En aquesta disposició, oint missa i combregant cada dia, morí, com ja és dit, l' onze de febrer, diumenge de Quincuagésima, entre les 7 i les 8 hores de la nit de l' any 1652, als 70 anys d' edat, i amb fama d' haver conservat la innocència baptismal.

El poble, quan fón sabedor del trànsit, vullgué tindre relíquies d' ell i amb tan lloable finalitat començà a fer a pèntols les vestidures del frare mort i l' hagueren deixat despullat a no defendre'l del motí els cavallers que hi havia a l' habitació. La noblesa valenciana li féu solemníssimes exèquies i traslladà a pes de braços el cadàver al sepulcre del Venerable Fra Domènec Anadon en la sumptuosa capella de sant Lluís Beltran cobrint el vas amb una lauda en la inscripció de la

qual es llig que és una estrela del Santuari valencià i l'oracle de les Espanyes per les moltes obres que escriví i l'afecte que professava a la seua terra, com ho demostra les cartes autògrafes que hi ha a l'arxiu municipal de Benassal.

OBRES QUE ESCRIVI

Com que en les notes replegades a Benassal no consten els títols de les obres de tan anomenat escriptor dominicà hem begut en les fonts corresponents del "Diccionario Espasa" d' on extraiem la següent llista:

1. *Epistola ad Dominum Michaellem Batistam de la Nuza.*
2. *Equitem ordinis Divi Jacobi.*
3. *Explicación sobre la oración del Padre Nuestro* (València, any 1667).
4. *Tractus de Auxiliis, De afirmata a Divino Thoma Immaculata Virginis Conceptionem.*
5. *Sermones de Tempore.*

Siga aquesta nostra una altra aportació a l'estudi de les personalitats benasalenques mereixedores de recordació puix que el temps oblida tant com la distància empetitix.

35. CUA 4. BENASSAL

1. CANÇONS DE TAVERNA

Els temps no passa en va i per açò al Maestrat no hi ha tants de borratxos com n'hi havia fa mig segle. Per l'una part la major cultura general amb els canvis de costums i per tant la desaparició de la clàssica taverna substituïda pels cafès, societats i bars on es beuen llimonades i licors; i per l'altra part la mort de les vinyes.

A l'Alt i al Baix Maestrat i a la Comarca de Morella hi havia tanta de vinya, es feia tant de vi, que el port de Vinaròs es féu beu important pel comerç d'exportació dels suc de la muntanya. Els boters a Vinaròs i a Benicarló guanyaven bones pessetes per la tanta feina com tenien. Però la vinya es morí. S'arrancaren els ceps i es tancaren centenars, milers de tavernes, puix que quasi bé cada llaurador colliter feia taverna a sa casa. Jo he conegut al Maestrat vendre el vi a 0'15 pessetes la mitja (i la mitja és vora d'un litre). No cal dir que els bevedors es reunien a les tavernes, als hostals i a les cases dels colliters. Es fumava i es bevia. Es fumava tabac de muntanya, o siga, tabac ver, mal adobat, fort, d'olor característica que alguns qualifiquen de pudent. El vi era de pocs graus, aspre massa vegades, claret, d'unes condicions magnífiques per a beure'n una bóta i picar-se poc. Però a la fi els homes s'emborratxaven. Menjaven cacau i tramussos i tassall o carn séca perquè abellís més la beguda.

Hi havia home que s'estimava més la beguda blanca: l'aiguardent, sobre tota altra classe de líquids d'elaboració industrial. Però el vi inundava les cases i els pobles. Els carrers feien olor de vi en determinades èpoques de l'any. Els bancals eren de vinya. Els cups, nombrosos. Els colliters, per centenars. A la casa on hi havia vi per vendre a la menuda s'ho anunciava penjant a la porta, al balcó o a la finestra, un ram d'olivera. Altres penjaven una botxa. El ram indicava taverna, almenys ocasional, mentres s'hi tenia vi.

I a les tavernes de tot l'any i a les ocasionals anaven els homes després de sopar o a les vesprades si plovia o feia massa mala hora per a anar a treballar al camp o si nevava, que també neva a les muntanyes vestides de pampes. I anaven, és clar, els diumenges, matí, vesprada i nit.

Hores i hores a les tavernes, és natural que els bevedors tractassen de fer-les passar més agradosament. I cantaven. Així trencaven les converses i expansionaven els sentiments.

Cantaven a cor cançons de totes classes castellanques i valencianes. I "jotes" aragoneses, que l'Aragó ja és la vora. Hi havia cançons, i les hi ha, específiques de taverna, entonades a cor a una o a dues veus, segons el nombre i el bon gust dels cantadors.

Aquestes cançons són lentes, pastoses i fan un gran efecte dins una atmosfera calenta de suor, de baf de vi novell i de fum de tabac.

*"De l'olivera
la borratxera.
Qui té la culpa?
La tavernera."*

L'al·lusió és feta sense eufemismes. La tavernera és de bon veure i trempadota, o animosa i alegre; potser no és curta de llengua, ni s'escandalitza massa de paraulotes, acudits i contalles de color. O bé la filla de la tavernera és de bona planta i serveix d'esca i parany i l'èxit de la taverna no és precisament el bon vi, ans la careta bonica de la fadrina.

*"No ne volem cap
que no sigue borratxo.
No ne volem cap
que no sigue picat."*

El vi ja ha fet el seu efecte. Beguts com un tonell, passats com un cuir, els homes ja no raonen clar. Ara ja no es vol altra companyia que la dels bons bevedors, la dels que alcen alt el barral o el pitxer, la dels que trascolen gargamell avall el suc del raïm sense mida i sense compliments. Quines engolides!

*"Mai bevem,
mai bevem,
mai bevem...
Posa vi,
posa vi, posa vi...
I si mos despatxes
no mos n'anirem;
volem està(r) ací,
volem està(r) ací..."*

Es que les goles s'han secat. Els cacaus i el tassall i els càntics i el tabac han ressecat les boques. Els mànecs dels barrals s'han posat calents de tantes mans com coneixen, de tantes rondes com han fet. Han passat de mà en mà i l'escalfor del vidre dóna pena a qui l'agafa ara, llevat dels bevedors que, encara plens, canten dient que no beuen mai. I saben que molesten el veïnat, que farien bé d'anar-se'n a casa a dormir, a descansar al llit on potser espera la muller plorant o malhumorada; o els pares que han predicat tantes vegades al fill begut la perdició de les tavernes.

*"Tira-li la clau,
tira-li.
No li faces mal,
baixa a obrir.
Tira-li la clau,
no li faces mal,
baixa, baixa a obrir."*

A qui han hagut de portar de la taverna a casa com un cep? O és que cadascú pensa que l'hauran d'acompanyar i que tancada la porta la muller haurà de llençar la clau perquè el marit pugui entrar-hi? Fóra millor que ella obrís, des de dins o que

li la donàs pel forat de la gatera. Si llença la clau pot fer mal a l' home. O potser caurà la clau a terra i el borratxo, que no la veu perquè és de nit fosc o perquè els ulls li fan llumenetes o perquè no té esme per a trobar-la i plegar-la i posar-la al forat del pany, s' hauria de quedar al ras, a la serena, on es refredaria i es quedaria gelat com un fardatxo.

Cal que el borratxo entre a casa i dorma, si no al llit, almenys al pedrís de l' entrada o dins mateix del corral als peus de les cavalleries damunt de la palla i del fem, tan calent, que no li ha de produir cap mal. I si perboca, no embrutarà ni manta ni llençols. I el mal de cap, el mareig i les ànsies se les passarà ell mateix sense encomanar el seu malestar -o les seues delícies!- a ningú de la família.

Ell, begut, endormiscat dins de casa, encara entonarà a mitja veu aquella tan lenta i antiga cançó de taverna que el féu viure unes hores la vida dels homes drets i fets i feliços:

*"Mai bevem,
mai bevem,
mai bevem..."*

2. ELS MATINERS

A començament de l' any 1848 el Cap Polític de la província de Castelló de la Plana -el càrrec que avui s' anomena Governador Civil- don Ramon de Campamor, famós com a poeta, enviava a l' Ajuntament i a la Junta d' Escoles de Benassal una circular per tal que allistassen tots els nens i nenes de cinc a tretze anys d' edat a fi que anassen a escola i costura; i que així mateix allistassen els fadrins de tretze a vint anys per a l' escola nocturna. La circular prevenia el senyor rector que en l'ofertori de la missa major dels dies festius es llegissen els noms dels omisos, i així es va fer, i passaren després les llistes a l' Alcalde per tal que els hi compellís; amb la qual disposició s' ompliren les escoles de xics i de xiques, i la nocturna de fadrins que anaven a classe en nombre de 107, vigilats per l' Alcalde i l' Ajuntament. Tot açò durà fins que la partida carlista d' *Els Matiners* interrompé aquesta encertada mesura, tan útil com les altres que s' han projectat per a destruir la ignorància popular que afligeix la Humanitat.

Aquesta notícia que es troba al *Llibre Verd* -conjunt de notes històriques locals, redactat per mossèn Salvador Roig, prevere i professor de Gramàtica de l' Aula benassalencà- al costat d' altres a les quals farem continuada referència, ens serveix per a ambientar l' aparició al Maestrat, ara fa un centenar d' anys, de les famoses partides carlines anomenades d' *Els Matiners*.

Havia acabat la primera guerra carlina -l' abraçada i la pau de Vergara fou l' any 1839-. El general Espartero, Regent, ja havia abandonat el poder. El partit moderat, dirigit pel general Narváez, que havia desembarcat a València, triomfava a Madrid i destituïa Espartero.

El 1843 fou declarada major d' edat donya Isabel II. I comencen uns anys d' alçaments carlins i de petites revolucions. Els generals O'Donell i Espartero, caps de la Unió liberal, fan saltar violentament del poder el partit moderat. Una altra revolució llança del poder Espartero i resta sol O'Donell en el govern. El

substitueix Narvàez, i alternen, buscant la pau i la prosperitat de l' Estat, els ministeris liberals i els moderats.

Peiró del camí d' Ares. Avui entre Roquetes i carrer de Dalt.

La reina es preocupa de la fundació d' instituts i d' escoles públiques. Els caps polítics provincials -tal el poeta Campoamor- disposen l' assistència diària i obligatòria a l' ensenyament primari a totes les localitats, així a les grans com a les petites.

L' any 1839 és coronada donya Isabel, i el seu oncle, don Carles, que pretenia la corona des de la mort del seu germà, el rei Ferran VII, any 1833, fuig, derrotat, a França. Don Carles basava el seu dret a governar en la Llei Sàlica que no permetia regnar les dones.

Durant els primers anys del regnat isabelí els carlistes que encara quedaven al

Maestrat i comarca de Morella donaven de tant en tant senyals de vida presentant-se a viles i masades a la requesta d' alimentació, de diners i de cavalleries per tal de subsistir, tot esperant un canvi polític favorable a la causa llur. Cabrera ja estava establert a França. Els generals Cova i Josep Miralles, *El Serrador*, reclosos als amagatalls dels termes de Vistabella, Vilafranca del Maestrat i Benassal, tenien contacte amb els carlins fugits a França. A alguns d' aquests els mou la inquietud tant com l' entusiasme polític. Es formen partides (faccions, les anomenen les autoritats i els enemics). L' any 1848 apareix a Catalunya una partida carlista, retornada de França, anomenada *Els Matiners*. Per què "Matiners"? Es que cada matí, ben de matinet, es presentaven als pobles, després d' haver acaminat tota la nit. Així doncs, quan les forces de la repressió governamental podien creure que els carlins eren en una localitat determinada o a prop d' ella, l' endemà atacaven als veïns d' un poble llunyà força llegües. (Per aquests anys s' establia a Espanya el sistema mètric; aleshores les distàncies es medien per jornades i llegües, no per quilòmetres.)

Els Matiners passaren l' Ebre i vingueren al Maestrat. Amb aquest motiu es crearen forces locals d' alerta i defensa, es tancaren novament els pobles si tenien muralles i portals oberts i es publicaren batudes. Molts dels carlins d' *Els Matiners*, desenganyats, puix que havien cregut que en venir ells el poble iniciaria un nou alçament contra la reina, s' acolliren a indult. Alguns, però, continuaren la lluita. Els uns, facinerosos que amb el nom de carlins vivien sobre el terreny a força de malifetes; els altres, virtuosos i entusiastes encegatats, no veient aclarida la situació de l' enemic esperaven l' enderrocament d' Isabel II d' un moment a l' altre. Tots, temorecs del càstig, de la repressió, per no haver-se acollit a temps al retir oficialment pacífic.

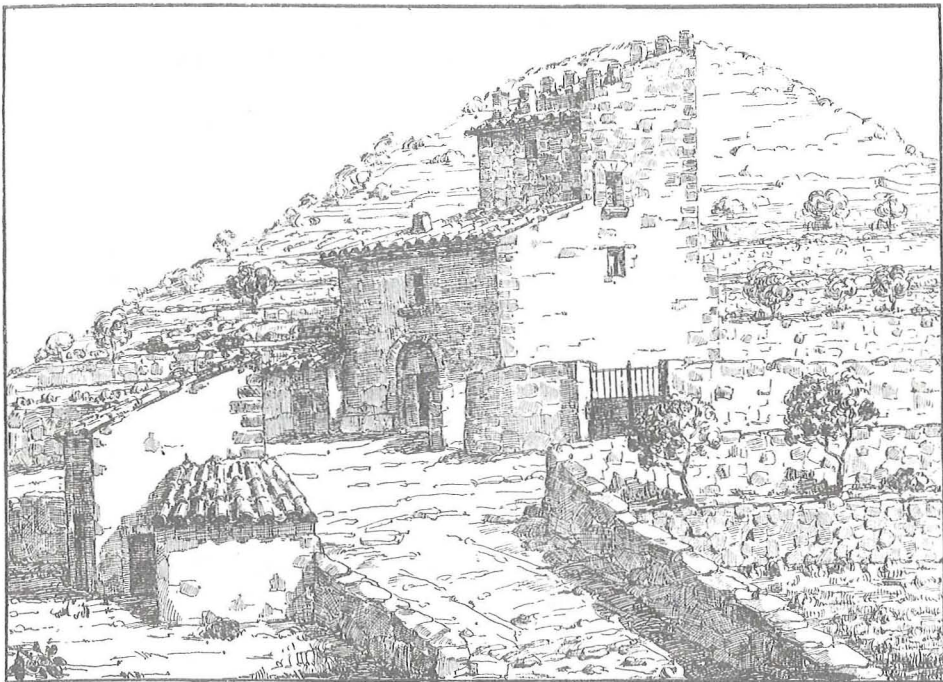
A Benassal apareixen *Els Matiners* l' any 1848. Un dia en la Canada d' Ares, poble que limita pel nord amb el de Benassal, un grup d' *Els Matiners* mata el secretari de l' Ajuntament d' aquesta darrera vila, Vicent Forés de nom. Poc després, en una batuda, moren aquests carlins, en la Segarra, masia també del terme d' Ares. Els mateixos *Matiners* havien mort a l' eixida del poble de Benassal, per la part de l' ermita del Loreto, el comandant del Fort, don Antoni Piñana.

Encara relaten el fet els vells benassalenes no obstant no haver-lo viscut personalment: un grup de *Matiners* havia sorprès pels voltants de la vila, i fora murs, el cap de les forces governamentals, l' Antoni Piñana, qui s' amagà, prudent, en una casa del carrer del Loreto, a l' eixida del poble, pel ponent vora el fossar nou en construcció. Els *Matiners* l' esperaven acantonats pels voltants. Ja eixiria de la casa, i aleshores el matarien. Passava el temps, potser les hores, i el comandant, reclòs a la força, cregué que podria fer ús d' una enginyosa treta per a salvar la vida i entrar dins les muralles on obligatòriament hauria d' estar. Es refià en la condició de l' armament de l' enemic, que l' aguaitava. Esperà que es fes fosc, entre dues clarors. Ja s' havia post el sol. La llum del dia era escassa. Les armes llargues de l' enemic no podien ser carregades de pressa una vegada disparats els trets. Hi havia *matiner* que utilitzava l' ataconador, l' esca i la metxa per guerrear, per encendre la munició encanonada. I així esperava l' explosió de l' acantonada càrrega.

El comandant Piñana pensà bé quina cosa li calia fer per a eixir de la casa on

es trobava i refugiar-se dins de la població. Ho pensà i ho féu. Prengué una manta i, col.locant-se vora el brancal de la porta, la llançà a l'aire, cap al carrer. Els qui l'espiaaven, creguts que el fardell era el cos del militar, descarregaren les armes i traïcaren la manta. I de repent eixí ell, comes em valguen, cap a la porta del mur. El perseguiren, no obstant tenir inutilitzades les armes de foc, i l'assassinaren.

Les forces governamentals per a la repressió carlina, van matar poc després en terme de Benassal els generals Cova i *El Serrador*, el quals foren soterrats al fossar vell després d'escarnir llurs cossos freds, sense cap mirament ni consideració honorífica per al segon, don Josep Miralles, vilafranquí, que es mullerà a Benassal on tenia casa pròpia i que fou, durant la guerra, com a segon de Cabrera, comandant General del Regne de València.

La Torre Monfort. Dibuix de Teresa Pascual.

3. EL LLIBRE DE RÚBRIQUES DE BENASSAL

L'actual vila de Benassal, abans d'èsser conquistada per les tropes del rei En Jaume I, era una masia àrab -el topònim "Benassal" sembla que vol dir "el fill del meler"- la població de la qual passà a domini cristià el dia primer de l'any 1232. La Carta Pobla -el pergamí amb el segell autèntic es conserva amb tot l'orgull que es mereix el document - fou donada per don Blasco d' Alagon, a 3 de gener de 1239, a Berenguer de Calatarra i trenta pobladors més, els quals s'hi establiren:

el de Calatarra, al castell de la Mola, i la resta, a la mateixa vila els uns i pel terme els altres. Fins que Benassal tingué límits propis, pertanyé a la jurisdicció de Culla, l' antic castell romà *Cullar* sobre població ibèrica. Ara, el 1232, començava Benassal a tenir vida ciutadana separada de tota altra administració i, per tant, calia que el Justícia i els consellers anaren organitzant les pròpies relacions.

El document més antic que conserva Benassal referent a aquestes relacions administratives és de capital importància per a l' estudi de la història local i es pot consultar en la Casa de la Vila. Ens referim al "Llibre de Rúbriques" o d' ordinacions, manuscrit encara tot inèdit del qual anem a donar notícia als erudits per si els agana estudiar-lo sota algun dels seus diversos aspectes, un dels quals, el lingüístic, ens ha pres naturalment, més d' una vegada, la curiositat i l' interès.

Es un llibre relligat amb cobertes de pergamí que poden ésser ajustades per un passador de fusta en forma de gambal que creua un trau o ullat fet de corretja torçada. Abans de la primera pàgina numerada amb el guarisme I falten dos fulls que han estat separats segurament amb tisora i que és possible que contien indicació de població, data d' obertura i alguna altra notícia aclaridora i sempre interessant.

La numeració manuscrita és de CXX folis; però encara en té d' altres, més avant, tots en blanc.

Hi conté més d' un centenar d' ordinacions o rúbriques sobre vinyes, blats, llenya, forns, erms, herbes, porcs, colomers, bestiar de tota mena... N' hi ha de tan curioses com les que tracten sobre els salaris dels corredors, sobre les fires o barates, sobre els sagristans, sobre les coses dubtoses. I és ben notable la "Rubrica sobre Jocs i Jugadors" en la qual, sobrepasant els interessos materials i concrets, hom explica teories morals i acomoda, dins d' un relativisme de llibertat i de mesura, aqueixes mateixes teories a una tolerància d' activitats poc recomanables en tots temps però que en ésser reprimides excessivament produeixen uns mals pitjors que els que hom tracta d' evitar. No hem d' oblidar que si les autoritats benassalenques medievals ordenen la tolerància de certs jocs prohibits a certs jugadors en determinats llocs, dies i circumstàncies, alguna cosa coneixem ara i ha estat coneguda sempre amb referència a la prostitució pública, veritable calamitat social, reglamentada més o menys, segons les èpoques, per tal de reprimir-la.

El "Llibre de Rúbriques" comença amb l' anagrama JHS, i segueix amb la "Rubrica de la Cort i dels Juïns", anotant que primerament establien i ordenaven "els honorables oficials i consellers que el Justícia de Benassal..."

¿En quin any comença la redacció d' aquest manuscrit? ¿Es aquest el primer i el darrer llibre sobre el qual hom escriví les Rúbriques, o bé n' hi havia un altre, anterior al present? No som qui per a aventurar teories, ni dates; però un acurat estudi paleogràfic podria respondre alguna de les nostres preguntes, si bé no a totes, és clar. I un escorcoll a fons en l' Arxiu Municipal podria donar abundoses clarícies.

En els nostres esplais, com a gustadors de troballes lingüístiques, hem anotat quasi bé al marge de l' interès general que té el manuscrit per a l' investigador, que la "Rúbrica de trossejades" fou afegida el 1473; la "Rúbrica de porcs qui seran trobats sens guarda", en 1490. "A 10 de febrer de l' any mil cinc-cents i de set" fou

afegida la "Rúbrica de tales com poden ésser trobades e deuen ésser pagades".

L' any 1482 es millora la "Rúbrica de Jocs e Jugadors" al foli LXXVIII que ocupa aquest, i tres folis més. Té la particularitat de portar, abans de començar l' ordinació, dibuixades, les sis cares d' un dau, segurament perquè és un dels jocs que fa més estralls en la localitat.

Aquesta Rúbrica, interessant per més d' un aspecte com hem anotat ja, la transcrivim íntegra; però puntuant-la i ortografiant-la segons la puntuació i ortografia modernes, única manera que tot document antic que es dóna a llegir al gros públic -i no sols a uns lectors especialistes en lingüística medieval- siga intel·ligible sense que perda el regust propi de la morfologia de la llengua escrita els passats segles.

RUBRICA DE JOCS E JUGADORS

Nenguna persona no gos jugar dins lo lloc o terme de Benassal a joc de daus, ne de naips, en nenguna manera, ne a diners, ne a vi, ne a fruita, ne a nengun temps de l' any e açò sots pena de cinc sous de dia e de nit, deu sous; e semblant pena pac aquell que consentirà que juguen en sa casa a nengun dels dits jocs; de les quals penes sie lo terç de la Senyoria; la terç del Consell; lo terç de l' acusador; e que lo Justicia en rigor de son sagrament que a fet sie tengut executar la dita pena; e si no hu farà que hu pac de ço del seu propi, et que nengú si no ell no hi puixe acusar (1) ne puixe acusar si no ell; en tal cars hage lo terç de la dita pena; et que quan la dita pena o penes pagar no porà, estiga per quiscun sou un dia e una nit en la cadena; exceptat qui a festes de Nadal puixen jugar a naips e canyetes (2) del dia de sent Tomàs fins Aparici (3) inclusive.

Establiren encara, que negú no gos jugar a joc de creveta o faldeta, ne a canyetes, si no a vi e a fruita e no a diners, sots pena de deu sous de dia e de nit doble pena, partits ut supra; a joc de dard e al fardo e tella (4) puixe quiscú jugar com se vullc; emperò quan hi jugaran a diners no hi puixen jugar sino un diner de joc e altre d' entrevit (5) a cascú llanç sots la dita pena, ni los miradors puixen travessar sino un diner cascun a quiscun llanç, sots la dita pena, partida ut supra.

Enadiren (6) en lo dessús dit establiment que qualsevol persona puxe jugar en lo carrer coser (7) de Benassal e raval e no altre lloc e açò tots los diumenges e festes colents (8) e no los altres dies e si hu faran lo Justicia ho hage a fer segons lo Capítol del joc; e tot lo que allí reste en sa força e valor; així emperò entés que puguen jugar a jocs de taules (9) i naips e rifar; emperò abans de missa no puguen jugar a nenguna manera de joc.

En l' any MCCCCLXXXII conegueren e milloraren los honorables, Justicia, Jurats e Prohòmens a l' establiment del joc demunt contengut, que allà on díu que el Justicia en virtut de son sagrament hage a executar; la present en què lo Justicia no sia tengut si no fer escriure les penes tantum; mas executar que negú no gos jugar a nengun joc de daus ni de naips, tot lo restant en sa forma e valor.

Encara los dits honorables Justicia, Jurats e Prohòmens del dit lloc havent mirat e reconegut los establiments parlants del joc en lo qual són estats fets diversos enadiments de millorants; et renànter un enadiment fet en lo any MCCCCLXXX ab lo qual e prohibit e vedat que negú no gos jugar a negún joc així dies de festes

solemnes com en dies fainers; atenyent e considerant que lo dit establiment és inclinada a coses temporals com són jocs e altres misèries les quals los hòmens deuen exercir; e no es recorden de les penes que cometen si no posant lo primer moviment davant la raó que deu senyorejar lo apetit, no s' estan de jugar, jatsia (11) fos prohibit però anant per barrancs e ferraginals (12) e corrals amagadament per temor e recel del Justícia; metent-se en molts perilloses que venint en aquella espècie de supèrbia e malenconia, la qual lo joc acostuma de portar de paraules e altercacions vanes estaven o podien estar en punt d' apunyalar-se o matar-se ans que altres persones ne oficial n' haguessen sentiment per estar així amagats e apartats de la Vila; e considerant que jatsia lo joc sia acte viciós e d' art diabolical, e porte en si espècies de malenconia; però aquells que el segueixen no són tan aparellats als perills que d' aquell segueixen si estan en joc públic, on los oficials e gents, com no sen (13) com estan així amagats per racons; e per ço encara que sia acte de vici però per evitar n' hi haja escàndol o perill se deu donar en alguna manera e ab alguna modificació a la humana misèria la qual és comuna a tots en diversitat d' actes penals, considerades les dites coses los dits honorables Justícia, Jurats e Prohòmens per evitar los dits perrills a danys e per major bé enadiren e milloraren el dit establiment del joc e volgueren e milloraren que en lo diumenge e festa colent e altra festa; tenint-se en lo dit lloc en lo carrer major coser d' aquell, que qualsevol persona així extranya com privada de qualsevol condició puxa jugar a tot e qualsevol manera de joc, exceptat joc de gresca (14) sino que no val passadeu, ni rifa envidada e altre qualsevol joc de daus corredissos; e que los que jugaran al dit joc, fora del que és exceptat, no cometen pena alguna; però entre setmana e lo dia faener que negú no gos jugar e nenguna manera sots la pena en lo establiment continguda; però si era demanada llicència l' honorable Justícia per algun foraster a alguna persona que lo dit Justícia la hi puxa donar a sa bona coneguda e consciència si ell coneixerà que la deu donar per alguna causa fer ho volia.

* * *

No volíem fer cap comentari al contingut d' aquesta Rúbrica moralitzadora després del que hem dit més amunt; però l' afegidura podria semblar producte d' una relaxació dels costums benassalenes. No ho creiem pas. Ens sembla més que el Justícia i el Jurat i els honorables Prohoms trobarien minvada en aquell temps l' assistència de forasters al mercat setmanal que s' hi feia cada diumenge i procurarien que no perdés importància per la prohibició del joc.

GLOSSARI

- (1) *Enantar*: Procedir, processar.
- (2) *Canyetes*: Canonet o canut?
- (3) *Aparici*: Dia de l' Aparició del Senyor als Apòstols després de Resurrecció.
- (4) *Tella*: Joc que juguen els xics amb una pedra rodona i plana o amb un tros de rajola. A Benassal aquest joc avui s' anomena tello i a Lleida, telló.
- (5) *Entrevit*: Envit?
- (6) *Enadiren*: Afegiren, d' afegir.

- (7) *Carrer cosser*: Carrer major o el carrer o caminal on es feien les corregudes per la joia, que de vegades era fora de la murada.
- (8) *Festes colents*: Festes de precepte o de guardar.
- (9) *Jocs de taules*: Jocs en els que s' usaven unes tauletes de fusta.
- (10) *Destrényer*: Acorralar, forçar, oprimir, estretir.
- (11) *Jatsia*: Encara que.
- (12) *Ferreginals*: Camp, en general o bé camp destinat a farratges (castellà, forraje).
- (13) *Com no sen*: Com no saben.
- (14) *Joc de gresca*: Cert joc de daus; "ell respòs que ell era lladre per tal que pogués jugar a la gresca ab los daus", Lull, BLANQUERNA.

1948

Rubrica de Jochs e Jugadors

Lp p d m j

Nenguna persona no gos jugar dins la dita vila a joch de dans ne de naips en nequa manera ne admetre ne a bi ne a fuyta ne a neugun temps del any e a q'so pena de s'inch s'ons de dia e de nit p' q' essemblant pena parchagi consentira que jugue en sa casa a neugun dels dits jochs de les quals penes s'ie loterj de la senyoria loterj de l' q' fell loterj del amfador e que lo Justic' embigor de son sagrament que ha fet s'ie tengut exentax la dita pena es non fara queu parch de so del seu ppj et que ne nengun sino ell noy p'niye en autax ne p'niya amfex sino ell ental cas a q' el loterj de la dita pena s'ie q' q' la dita pena lo peneb pagar no pora s'ida p' q' n'isn son h'n diner i bna n'r en la cadena e preprat q' n' affesteb denadal p'niyeu jugar a naips e a d'eres de la dia de sent tomas fins a pazid iurlusme

niya on la denadal son h' d'eres de la dita vila

Establido encara que neugun no gos jugar a joch de renera o de la dita ne a canyetes sino a bi o a fuyta e no admetre joch pena de p'q' de dia e de nit doble pena p' t' d'or s'up a joch de d'ar e al fador tella p'niye q' n'isn jugar a senyelle empo quant hi jugaran a diner noy p'niyeu jugar sino un diner de joch e altre de en v'it a la sim la q' s'ob la dita pena n' los n'zados p'niyeu tranefex sino un diner a q' n'isn la n' joch de la dita pena por tida ot s'up

36. CARLES SALVADOR, mestre, gramàtic, poeta

Carles Salvador i Gimeno nasqué a la ciutat de València l'any 1893. Graduat a l'Escola de Magisteri de València, fou destinat al poble de Benassal (L'Alt Maestrat). Des d'aquella petita vila muntanyenca, Carles Salvador realitzà una tasca d'orientació pedagògica i cultural autènticament important. Paral·lelament començava, també, la seua activitat com a escriptor: una de les escasses obres d'avantguarda que es varen portar a terme al País Valencià, en llengua catalana, a la primera meitat del segle XX.

La seua obra literària començà com a narrador. Dues novel·les curtes, *Pecad d'amor* (1915) i *L'artista de la Valltorta* (1921), i un llibre de narracions per a infants, *L'angelet, la taronja i altres contes* (1922), encetaven una llarga obra presidida pel disseny màxim de dignificar, a tots els nivells, la llengua dels valencians.

Aquesta fonamental preocupació lingüística es reflectiria immediatament a la seua obra de pedagog. L'any 1919 es publicava el seu opuscle *L'idioma valencià a les escoles*. Salvador partia de la seua pròpia experiència docent per assenyalar un punt bàsic: ensenyar a un infant en una llengua estrangera, abans que l'infant no conega la pròpia, era, per a ell, "com voler pujar a cavall abans de saber caminar".

Per això Carles Salvador assenyalaria la necessitat d'un ensenyament monolingüe -en català, no cal dir-ho- fins que els xiquets, un cop assimilada l'estructura de l'idioma propi, "tingueren un grau suficient de cultura i una intel·ligència prou desperta per a fer estudis bilingüe-comparatius, mètode el més universalitzat de tots per a aprendre llengües no pròpies". Naturalment, Carles Salvador s'adonava que per aconseguir aquests objectius, estrictament culturals, calia una acció pública. I això calia enfocar-ho almenys a dos nivells: a nivell polític, per una banda -i en aquest sentit Carles Salvador fou un militant infatigable de *Juventut Valencianista*-, i, per l'altra, creant les condicions des de baix d'una renovació de l'escola al País Valencià. Així començaria el seu gran somni: crear l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*.

Vint anys abans, exactament el 1899, s'havia fundat a Barcelona una entitat amb un nom molt similar: l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*. Carles Salvador coneixia bé la trajectòria de la *Protectora* i la seua notable importància en el desvetllament lingüístic del Principat.

L'any 1921 escrivia Carles Salvador un fulletó (*Pro Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*) on, entre altres coses, assenyalaria:

"Mentre el valencianisme polític no tinga representants en Ajuntaments i Diputacions, la protecció a la nostra ensenyança tindrà que reduir-se a la iniciativa particular aïllada (...) creiem que la fundació d'una "Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana" deu tindre una immediata realització, portada a terme

per particulars; que ara mateix deu quedar constituïda perquè ben prompte rendisca els fruits dimanants de llur actuació i creiem que deixar passar més temps sense veure-la actuar és suïcida."

El treball de Carles Salvador, recolzat entusiàsticament pel dinamisme del jove líder valencianista Vicent Tomàs i Martí -un altre valencià que també "va fer Catalunya"-, començava a fructificar. Cap al 1922 s' iniciaven els treballs previs al muntatge de la *Protectora* amb la creació d' una "Oficina d' Acció" que dirigia, des de Benassal, el mateix Salvador. L' establiment, l' any següent de la Dictadura del general Primo de Rivera, paralitzaria i ajornaria llargament el projecte.

Paral·lelament, Carles Salvador continuava el seu treball d' escriptor. El 1923 apareix el seu primer llibre de poemes, *Plàstic*. El mateix títol indicava ja, si més no, una clara presa de posició literària. Amb ell, a partir d' ell, s' iniciava l' aventura de l' avantguardisme a la literatura catalana del País Valencià immersa, encara, en unes formes post-romàniques. A *Plàstic* concretament s' enfrontava ja amb el sentit últim de la literatura renaixentista valenciana. Si la generació de Llorente -i el llarg postllorentinisme- havien mitificat i folkloritzat, entre altres coses, el paisatge (la barraca: "casal d' humils virtuts i honrats amors..."), Carles Salvador escriuria ara decididament:

*"aneu-vos-en, barraques,
vosaltres que sou filles
d' un viure primitiu..."*

Les actituds literàries de Carles Salvador eren plenament coherents amb les seues posicions cíviques i polítiques. Ell mateix declararia explícitament:

"Utilizo la Poesia per l' intim goig d' escriure la meua llengua. Si ningú llixqués els meus poemes també els escriuria amb la mateixa fruïció d' ara. Els publico per exemplaritat propagandística, d' acció. Soc un polític de l' idioma.

"Faig poesia d' avantguarda perquè en altres qüestions prou més interessants i importants que les literàries també en sóc, o almenys me sento d' avantguarda."

L' incipient avantguardisme que iniciava *Plàstic* seria seguit -encara durant al Dictadura- per altres textos: un llibre d' assaig, *Elogi del xiprer* (1929), i, el mateix any, per un altre recull de poemes, *Vermell en to major*, que significa l' entrada dins el món literari valencià del primer ressò de l' obra de Salvat Papasseit.

Si fins ara hem posat en relleu l' obra de Carles Salvador com a escriptor i com a pedagog cal, també, fer referència a la seua tasca com a gramàtic. Efectivament: a ell pertoca l' honor d' haver estat el més decidit defensor de les doctrines fabristes, que venien a clausurar al País Valencià tota una època de caos i confusió.

L' any 1932, a Castelló de la Plana, una reunió d' escriptors i d' entitats culturals valencianes decidien adoptar unes Normes Ortogràfiques que responien essencialment a les orientacions de Pompeu Fabra i de l' Institut d' Estudis Catalans. L' aplec de Castelló, que cal considerar com una fita cabdal dins la història lingüística valenciana, havia estat impulsat decisivament per Carles Salvador i per l' equip de la revista "Taula de Lletres Valencianes".

Els anys trenta -tan plens d' activitat valencianista a tots els nivells- eren, per

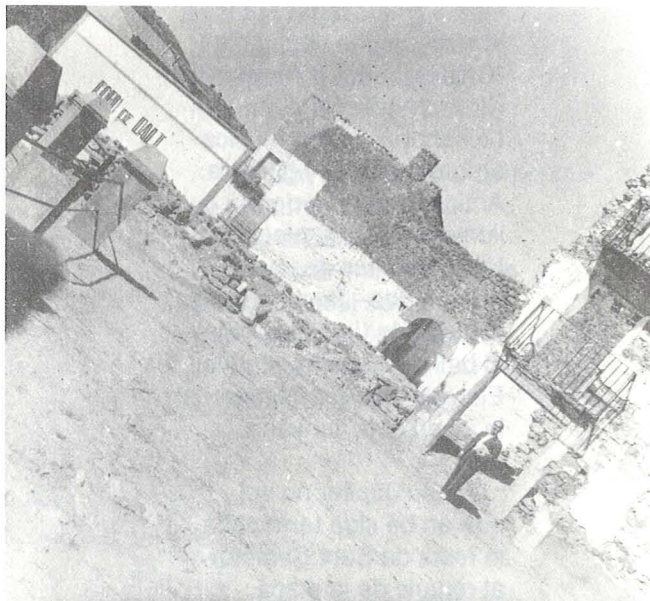
a Carles Salvador, el temps de la normalització lingüística (a la qual ell tant contribuï amb els seus nombrosos escrits sobre ortografia, morfologia i, en general, sobre qüestions de llenguatge) i de la realització - bé que efímera - del seu vell somni de mestre i pedagog; la fundació definitiva -el 1934- de l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*. Efímera perquè als dos anys escassos de la seua fundació esclatava el gran terrabastall històric de la guerra civil espanyola.

Carles Salvador, convertit ja en un símbol de l'intel.lectual valencià -més enllà de sumptuosos i de vegades estèrils títols acadèmics-presidia la delegació valenciana del II Congrés Internacional d'Intel.lectuals en defensa de la Cultura (1937). El mateix any veurien la llum els seus *Cinc poemes de guerra*.

Finalitzada la guerra, Carles Salvador es refugià, com d'altres escriptors, a l'ombra de la vella Societat Lo Rat Penat, una de les comptadíssimes institucions que varen poder sobreviure al trauma. Encara hi portaria a terme la darrera tasca de la seua fecunda existència: l'organització dels "cursos de llengua" que, des de 1949, i encara avui, representen la més positiva tasca de l'arcaica Societat. La *Gramàtica* de Salvador ha orientat, des de fa vint anys, milers de valencians.

L'any 1955, a Benimaclet, un poble de l'Horta de València, moria Carles Salvador i Gimeno.

Alfons Cucó

Destrossa per bombardeig feixista en la guerra civil dels Tres Anys.

37. ROMANCET

Una nit del bon estiu,
 nit per les estreles clara,
 s'ou alegre, des de lluny,
 com volteja una campana.
 Unes joves desinquietes,
 gent alegre i entusiasta,
 van i vénen pels carrers
 avisant de casa en casa
 vagen totes les veïnes
 al retaule de la plaça
 a cantar a Sant Cristòfol,
 patró d' esta vila amada,
 el goigs que sempre cantaren
 en la llengua valenciana.

Ja està l' altar adornat
 --ciris i flors i enramada--
 i el capellà se disposa
 a resar l' oració santa.
 Quan s' ha acabat el rosari
 el poble a una veu canta
 "Cristòfol Sant d' hermosura"
 rítmicament i clara.
 I aleshores vénen músics
 amb bandúrries i guitarra.
 Antics llumeners de tea
 llumenen tota la plaça.
 Unes parelles de joves
 --dos a dos-- fan una dansa:
 el ball més típic del poble,
 el ball de l' alta muntanya.
 Els vells que miren recorden
 la joventut ja llunyana.

El déu Júpiter no vol
 que en bé siga terminada
 la festa de Sant Cristòfol
 al retaule de la plaça.
 Un rellampec i un fort tro
 i unes grosses gotes d' aigua
 fa que tots s' escabullixquen
 cadascú dins de sa casa.

I queda desert el poble...
 Solsment s'ou el caure l' aigua
 sobre l' empedrat lluent
 amb un estrèpit que espanta.
 Trons i trons i rellampecs
 i pluja i forta ventada...

Als rellampecs que aclarixen
 la negror de la tronada
 per l' arc de l' antic portal
 de la històrica muralla
 se veu l' agreste paisatge
 de la pròxima muntanya.
 La masia d' En Vicente
 entre roques amagada
 cada rellampec s' atina
 com una coloma blanca
 que emparada pel bon Dèu
 rep les ramalades d' aigua.

Es la casa d' una nena
 --nena de trena daurada--
 que havia baixat al poble
 per la festa de la plaça.
 Mulladeta, però alegre,
 retorna a sa casa blanca...

--A l' any que ve --diu contenta--
 he de tornar a la plaça
 a resar a Sant Cristòfol
 i a no deixar-me cap dansa
 perquè si avui sóc menuda
 l' any que ve seré sagala
 i lluiré manteleta
 i una falda ramejada.

Detall de l'Altar

El desaparegut portal
de Sant Cristòfol.

38. TRES POEMES DEL LLIBRE INÈDIT

FINESTRA DE SOMNIS

POEMA

M'he fixat en el camí
de l' espai: aquest cel blau
tot seda i nacre, suau.
Hi navega un bergantí

de belles veles -cotó
blanc i gris de nuvolades.-
Fan de mariners les fades
i somnie una cançó

mirant el blau fixament.
Oh, bell mirall transparent
per mirar-me una miqueta

en l' infinit d' aquest toll
d' aire! Oh, matalaf moll
per al vol de l' oroneta!.

Octubre del 1947

DIVAGACIÓ

Boira: aranyes en trescor
teixint els fis del seu tel
en els buits de l' airecel.

Boira, l' ombra del meu cor!.

Octubre del 1949

EM FLORIRAN VIOLETES

Entre llençols el cos las i el son perdut,
 en els espais celestes els cants dels grills i parpadeig d' estrelles;
 per la finestra entreoberta veuré el clar somris de l' alba
 quan el vaixell de la nit plegue les seues veles.

No ha estat per mi turment
 el desventllament
 il.luminat per la bellugadissa fluorescència
 en passejada per un poble comunal mut, entre cossos,
 veien en fosses l' ombra de la mort
 en la despulla de l' ànima esdevinguda polsim de cendres i ossos.

M' he acostat
 a la realitat
 que esdevindrà un no-res
 - en somnis ni de goig ni d' esgarrifança .-

Amb vol de pensament alat
 la freda realitat
 de vius records de traspassaments
 palpats en la foscúria de la fosca estança.

.....

Tems vindrà que no veuré el clar somriure de l' alba
 quan el vaixell de la nit ancore plegant les veles altes.
 Temps vindrà que floriran violetes
 de la pell fina de les meues galtes.

Agost del 1988

Inexistents ferros a l' entrada del calvari i consegüentmen al cementeri.

39. CRIDA DE FESTES DE BENASSAL

Amb el cor ple d'alegria
 l'Alcalde de Benassal
 al poble diu aquest dia
 des d'aquest vostre Casal:

— Benassalencs de naixença,
 forasters que ací veniu,
 per a tots la recompensa
 d'unes festes en l'estiu.

Que el repic de les campanes
 ens mixca en germanor,
 i el seu ressò per les planes
 i cims, anime l'amor

vers els Sants patrons que emparen
 que Cristòfol i Roc són,
 i no mai ens desemparen
 de les malvestats del món.

Sant Joanet, Sant Joan,
 a ells precis, devoció.
 Sant Agustí, festa gran
 i és dels joveus el patro.

En terra valenciana,
 poble nostre, que ens somriu,
 amb músiques i diana
 farem les festes d'estiu.

Bous de carrer, bous de plaça,
aquest any també tindrem.
El gran costum no es desfàça,
perdre sempre, volem.

Els joves i donzelletes
el ball modern i el ball pla
amb rítmiques passadetes
dansen, voleiant la mà.

Com la festa molt agrada,
— sí que em fa sensació —
vos és grata i estimada
tindré satisfacció.

Benassalencs de naitença,
forasters que ací veniu,
vos saluda amb benvolença
l'Alcalde, ben afectiu.

Clòfia Salvador

Agost, 1980

El dia 24 d'Agost són inaugurades oficialment
les Festes Patronals de Benassal amb la lectura
d'aquesta CRIDA DE FESTES.

40. EL BALL PLA

Des de temps molt remot les diades de festa religiosa terminen en Benassal en un ball típic, el ball pla. Però, com al llarg dels anys certes circumstàncies de determinats moments i l'evolució del medi social fan canviar els costums d'un poble, el ball pla es balla en l'actualitat la nit de Sant Antoni Abat i les nits de les diades en què es festegen els sants patrons Cristòfol i Roc.

Una nota bonica que perdura és la indumentària dels balladors, són els vestits que nosaltres diem antics, de l'època en que el ball s'il·luminava amb la tea de canya cremant-se sobre llumeners al Pati d'en Palanques i així mateix anteriorment en el Benassal de dintre la muralla si bé abans dels llumeners eren fogueres les que feien el llum.

El vestit de l'home és mocador negre al cap amb cua darrere, camisa de lleng i jupetí negre; saragüell de merí sobre calçons blancs de fil que cobrixen el genoll; mitges blanques i espadenyas de beta ampla i negra; la faixa de color viu.

Les joves que comencen el ball porten amples falces de colors poc cridaners fins els turmells i sobre el cos mocador de crespó a l'estiu i de tissú a l'hivern - substituïts, a vegades, en èpoques més recents pels brodats de manila - sostinguts amb agulla d'or a l'escot i una altra prop la cintura; el mocador de seda del cap es deixa caure, ara, a l'entorn del coll per lluir el pentinat de "topo". Els cabells es sostenen amb pintes menudes als costats i una altra una mica més gran al "topo". Com l'home, porta espadenyas de beta o bé sabates.

El ritme de la música del ball pla ens compli els cors d'alegria. Abans la dansa sols seguia els sons del tabalet i la dolaina, ara demés del tabal sonen altres instruments de banda.

Els músics estan enmig del Pati amb llurs instruments a punt de tocar-los. Els començadors del ball estan ja en la plaça i caminen pausadament, a parelles, a l'entorn dels músics com qui traça una circumferència. Comença la música i comença el ball. El ballador amb els braços alts toca les castayoles que porta a les mans. La balladora sols alça els braços una mica i segueixen el compàs de la música fent una corregudeta de tres passos, un temps de descans i una altra corregudeta de tres passos com l'anterior i així sempre seguit, a l'ensem que els cossos es giren un temps a la dreta i un altre temps a l'esquerra.

Els començadors són substituïts pels fadrins que reben dels primers un "puret" i formant ara parella amb la balladora continuen la dansa mentre els començadors trauen altres balladores; van repetint-se els canvis amb la corresponent donació de "puros" i es va creixent el rogle fins que casades i casats, fadrines i fadrins i xicalla ansiosos de dansar hi van formant-se parelles engrandint el rogle fins fer un cercle ben tancat.

La música en el ball pla, nom genèric de diferents danses, té uns canvis i és adequada a cada una d'elles canviant també la manera de dansar-les. Ara és més lenta, les parelles es posen cara a cara, s'entrecruen i al ritme de la música dansen i dansen fent boniques passadetes i el públic observador és gojós plenament, ja que aquest ball solt és sempre admirat si està ben dansat, per forasters i benassalencs de totes les edats.

Carles Salvador ens diu del ball pla: "és la dansa de les danses, senyorivola i elegant com un minué".

Benassal, Agost del 1972.

Balladors del Ball Pla a la Font d'en Segures. 1945.

41. ELS QUINTOS

Al parlar dels quintos tothom comprén es tracta d' aquells jóvens que han entrat en quinta i que són els primers en ésser cridats a fer el servei militar. Però, ací, a Benassal, en pensar amb "els quintos d' enguany" hom recorda el costum antiquíssim, folklòric, que cada any té lloc la setmana abans de les festes d' Agost.

Aquest costum folklòric consisteix en què els quintos durant una setmana van a acaptar pels masos del terme i cada dia, a boqueta nit, retornen al poble, excepte un perquè la volta és més llarga. Per l' edat no es cansen, les comes són fortes i, en hores del capvespre, entren al poble contents, cantant, acompanyats de guitarristes tocant unes jotes. Penjats en pals duts per dos d' ells en sentit horitzontal mostren unes de les almoines del dia: conills i pollastres. Una de les coses que més atrau els menuts que els esperen a les portes dels bars -on entren per refrescar les goles i segueixen fins la casa on han de sopar- són els capells que porten, grans, d' ala ampla, copa cònica, no sempre iguals en el colorit, a vegades vermells o color palla, altre any verd ... però sí sempre guarnits d' alfàbega.

El dissabte per la nit canten a les xiques, menudes i grans, parentes i núvies. Es tan dolça la música en les altes hores de la nit!. El diumenge a migdia fan l' acapte pel poble acompanyats de rondalla. Ara van mudats i amb safates a les mans acapten per les cases.

Fins ací és descrit lleugerament el costum folklòric d' avui, o més bé allò que queda d' aquest costum i afers dels quintos.

Ara, com abans, els fadrins de Benassal tenen per patró a Sant Agustí, celebrant la festa el 28 d' Agost, segon dia de bous pels carrers. Abans eren majorals del Sant els dos quintos que treien el número més alt, i com les festes de Carnestoltes les organitzaven els fadrins eren els majorals de Sant Agustí i quintos qui tenien que preocupar-se d' elles i per cert hi eren ben completes. En la vespra es feia la menjada de "l' ajo", sofregit d' all, abadejo, ous batuts i julivert; l' entrada de la tea -la fusta de pi que cremaria sobre llumeners al Pati d' en Palanques durant les danses i les representacions del traginer, "l' arriero", i majoralets amb la recitació de les lloes, "alobes"- i, a més, les albadas a les fadrines en les altes hores de la nit.

Aquesta festa va acabar-se al suprimir l' Estat les Carnestoltes.

Una de les actuacions que tenen avui en dia els quintos per encàrrec de l' Ajuntament és, en les corregudes de bous de plaça, demanar la clau per a soltar els bous i traure l' arrastre.

Els anys passen, els costums uns s' acaben i altres es reformen, però aquest dels quintos que encara perdura voldríem que no s' acabés mai i cada any la nit del dissabte anterior al començament de les festes d' Agost floriren, en el silenci de la nit, somris de donzelles en sentir les notes de les guitarres i veus de jóvens cantant-les albadas.

Els quintos al Mas de Forés de Baix.

Els quintos als bous de plaça.

42. MOSSÈN SALVADOR ROIG, EN L' ENSENYANÇA ESCOLAR I LA SEUA "HISTÒRIA DE BENASSAL"

El motiu que me fa escriure aquestes línies es el fet per el qual l' arxiu de l' Ajuntament de Benassal té des del dia deu de Setembre d' aquest any 1980 una "Història de Benassal", manuscrit de l' any 1850 de mossèn Salvador Roig, fill il.lustre de Benassal i cronista d' aquesta vila.

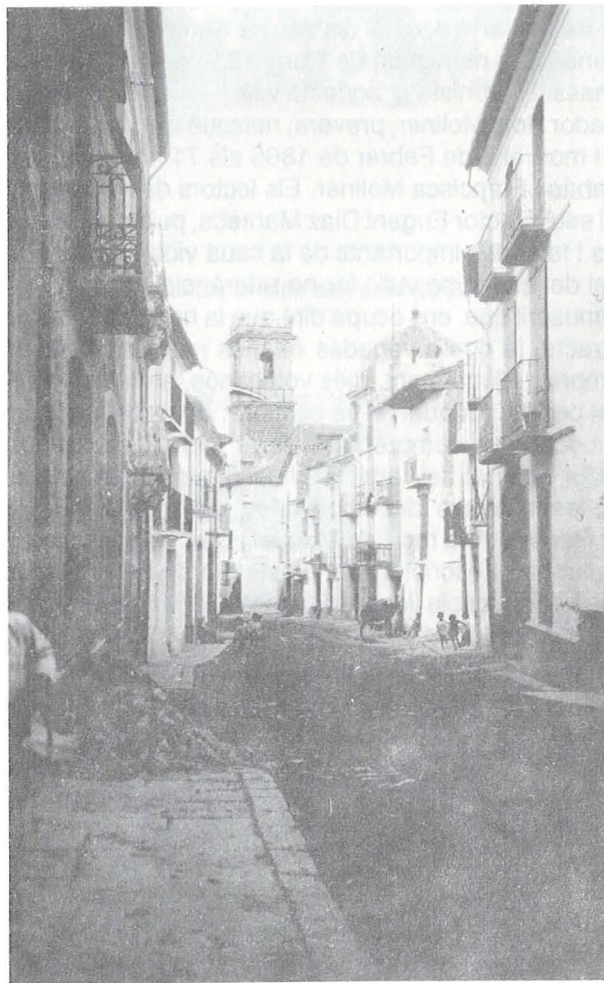
Mossèn Salvador Roig Moliner, prevere, naixqué al mas de Torre Nabás el 6 de Maig de 1794 i morí el 8 de Febrer de 1865 als 71 anys. Foren els seus pares Antoni Roig Nabás i Francisca Moliner. Els lectors de *Penyagolosa* ja coneixen per l' article del seu director Eugeni Diaz Manteca, publicat al número 14 de l' any 1977, les dates i fets més importants de la seua vida i de la seua vida de politic i guerrer lliberal del que jo no vullc fer-ne referència.

Tornant al manuscrit que ens ocupa diré que la narració "Història de Benassal" sembla un extracte, ja que a vegades és més reduïda, d' un exemplar que ja posseix de sempre l' Ajuntament, més voluminós, amb història d' altres pobles, etc. etc., donat per l' autor quan el va escriure. Aquest d' ara porta incluit al final el "Pronóstico Local" que comprèn dels anys 1851 fins el 1900 i fou donat per Mossèn Salvador Roig al seu amic Manuel Prats Vives aleshores alcalde de Benassal, amb les mateixes idees polítiques, els dos lliberals, demés veïns de casa per paret mitgera. A la mort de Manuel Prats Vives la seua esposa Fausta donà el llibre a llur net, l' escriptor i periodista Alardo Prats Beltrán, qui al marxar a Mèxic l' entregà al seu oncle Josep Maria Beltrán Monferrer i aquest al seu amic Melitón Celades per a tenir-lo en custòdia passant a fills i nets d' aquest senyor. En el darrer viatge a Espanya del propietari d' acord amb el posseïdor Fernando Monferrer Celades fou regalat a l' Ajuntament. Aquesta donació i referències consta en acta que llegí el Sr. Secretari. L' acte es va desenvolupar amb la major cordialitat amb presència de l' alcalde Sr. Manuel Pitarch, regidors, sargent de la Guardia Civil i senyora, senyores d' Alardo Prats i Fernando Monferrer, Pilar Prats Beltrán i el seu espós i de qui escriu aquestes lletres. Lamentem que la dedicatòria de mossèn Salvador Roig al seu amic Manuel Prats, en la coberta de pergamí, siga illegible per causa dels anys, així mateix la signatura d' Alardo Prats. La Corporació Municipal agrai la donació obsequiant els presents amb un vi d'honor.

Aquesta "Historia de Benassal" de mossèn Salvador, ordenada a centuries fins la seua època, molts fets viscuts per ell i notes pobletanes de diferents temes, ens permeteixen conèixer a més de la història, la cara del Benassal de fa prou més de cent anys.

Com a home lliberal i erudit una de les seues preocupacions era l'ensenyança escolar i elevar el nivell cultural del poble. La nota més antiga que he trovat sobre l'ensenyament en el Llibre Verd ens parla de "...l'Aula de Gramàtica fundada

sobre 1780 per Mn. Christoval Monterde del mas del Comanador, davant Casimiro Miralles, notari, o Manuel Roca de Useres, dotant-la amb 12 cafissos de blat i casa que està front la porta principal de l'Església...". Aquesta casa va pertànyer a la família noble de Monzonís i en ella va neixer Fra Gaspar Gil Catalá de Monzonís i Boix proposat per el rei Felip IV bisbe de Lleida, morint abans d'esser consagrat. Aquesta casa que encara se conserva és avui propietat de l'Església.

Carrer València. La casa de Mn. Salvador Roig Moliner la podem veure anterior al matxo amb un gran ràfel. La porta casi tapada per el repeu ixent.

La infància de Mn. Salvador fou com la de tants masoverets, pastor de la rabera de cabres i ovelles del mas, però veient la família la seua clara intel·ligència i gran afeció pels estudis feu que un oncle seu, Francesc Moliner, mercedari en el Puig de Santa Maria, se l'enduguera per fer estudis de Gramàtica llatina.

En 1808 a causa de la invasió francesa els mercedaris del Puig es veuen obligats a abandonar el monestir i mossèn Salvador torna a Benassal. En 1815 la vila li dona el títol de Mestre de Gramàtica, exercint fins 1823.

Per les seues notes soltes veiem que en 1820 i 1824 era vicari d' aquesta parròquia. No sé en quín carrer ni casa vivia en aquests anys però si, per persones els avis de les quals foren contemporanis d' ell i els pares conegueren l' amistat, la casa on va morir.

Ara, al fullejar els manuscrits, trove aquesta nota interessant que tradueix: "Mn. Josep Pasies que morí en 1825 perseguit per els realistes amb pretext de lliberal o il·lustrat si hagués viscut en 1830 hagués tingut el plaer de veure la seua casa del raval comprada per Mn. Salvador Roig, convertida en Càtedra de Filosofia, ensenyada per el dit Mn. Salvador, aprovades les matrícules en la Universitat de València, quan se va obrir, i llevà la suspensió la reina Cristina".

Carrer Cavallers.

Tanmateix va viure en aquesta casa fins la seua mort uns quaranta anys. Situada en l' antic raval de la Fira, dit ja en temps del nostre prevere raval de València, després carrer Sanchez de Cutanda fins que fou substituït pel de Generelísim Franco a conseqüència de la guerra civil. Tradicionalment és carrer València. Dita casa és cantonera, amb el número 13 i en l' actualitat el seu propietari té obert el "Bar Manolo" havent sofert reformes interiors i de fatxada. Encara jo i els que em són majors en edat la recordem com era en vida de l' historiador. Amb un refeu que naixent de la base del carrer puja inclinat als dos panys que dona la casa, com si hom atura que caiga aquesta, com a una fortificació. Al pany del carrer València tenia un pedrís per assentar-se dos persones, pedrís que hi era de la porta al refeu i recerat per aquest. Avui encara

es pot observar el repeu al llarg del carrer lateral de Roquetes. Aquestes construccions eren freqüents als carrers de Benassal, ara sols en queden dos, amb pedrís, al carrer Pla i al carrer de Sant Domingo (eres de Sant Domingo). La porta de la casa de mossèn Salvador era d' eixes que es diuen de mitja porta, partida horitzontalment en dos meitats amb picaport a la mitja de baix i a la mitja de dalt per a obrir-les i tancar-les i amb rengleres de claus amb els caps grossos com les moñedes de cinc pessetes. Aquest tipus de portes eren encara dins del segle XX i segles anteriors a cada casa, pràctiques a les necessitats de l' època i necessaries en aquelles d' entrada menuda on per albardar el matxo aquest es veia obligat a traure el cap al carrer per la mitja porta de dalt oberta. Demés, l' entrada amb empedrat de pedretes de rambla, més o menys antísticament empedrades. Tant d' aquest tipus de paviment com de tipus de portes descrit en queden molt pocs en el Benassal d' avui. Demés les portes generalment amb gatera, forat redó a la part de les frontisses per a eixir i entrar els gats estan les portes tancades.

En els anys 1831 i 1832 i a causa d' haber-se tancat les Universitats són autoritzats els graduats en doctor per a poder ensenyar. Ací estava de rector el Dr. Torrecilla i per tant autoritzat per a l' ensenyament privat i foren donats dos cursos de Filosofia a deu alumnes per mossèn Salvador en la seua propia casa i en nom del Dr. Torrecilla.

Així mateix va projectar i començar la construcció d' una casa d' ensenyança, de la qual desconeixem el seu emplaçament.

En 1844 fou nomenat Vocal visitador de les escoles de Benassal.

En 1845 fou regent de les escoles ensenyant sis mesos.

En 1847 feu imprimir i pagat per ell la "Cartilla simbólica" que repartí gratuïtament als nens.

En el mateix any 1847 edità la "Gramàtica espanyola simplificada para uso de los niños" que també repartí gratuïtament als nens, de la qual Carles Salvador ens diu: "... fulllet de 40 pàgines en octau amb múltiples genialitats de gramàtic singular indicadores d' una forta personalitat..." (1)

Al començament de l' any 1848 el Cap polític de Castelló, carrec que avui anomenem Governador, D. Ramón de Campoamor, el famós poeta, envia una circular a Benassal manant allistar tots els fadrins de tretze a vint anys per a l' escola nocturna. Per tal de complir aquesta circular Mn. Salvador Roig posà escoles en tots aquells masos on hi havia algú que savia llegir i escriure per poder ensenyar als joves, i així hi hagué escola als masos de Berola, Teuler, Llometes, Corbó, Monlló, Boneta, Torre Monfort, Foies, Algar i en el seu mas de Torre Nabás, amb una assistència gloval de 107 alumnes adoptant el seu mètode Salvadoniano que segons ell mateix fou preferit al Vallejano i Lancasteriano. Aquestes escoles duraren fins la vinguda a Benassal de la partida carlista "Els Matiners".

A causa de les malifetes de Els Matiners els masos fortificaren les portes venint a dormir al poble amb matxos i riberes i els pobles tornaven a tancar les portes de la muralla o bé fent parets als portals. Durant el dia se podia treballar al bancal. El nom de matiners clarifica que les malifetes les feien de bon matí. Sabem per tradició oral que a Mn. Salvador li saquejaren la casa prenent-li un pernil i després ell ho feu saber asomat a la finestra. Els Matiners mataren ací el comandant del

fort D. Antonio Pifiana no obstant havent fet ús d'una enginyosa treta per salvar la vida. (2)

Buscant en un Llibre Verd del cronista tot lo relatiu a l'ensenyança trovem que en 1849 a més de l'escola pública hi havia una de particular en la plaçeta de Les Roquetes a càrrec de D. Francesc de Paula Miralles i Folch.

Incansable en la seua labor docent conseguí que la costura de xiques on sols s'ensenyava cosir i brodar passara a escola literaria. Veiem els pocs anys que la dona depèn a llegir i escriure a Benassal i el perquè d'anomenar-se costura a l'escola de xiques. En l'actualitat, en la E.G.B., és escola mixta en el nou grup escolar però tenim encara l'edifici de la costurera, l'antiga costura, després escola literaria, front als perxes de la Mola i en activitat fins la construcció de les noves escoles. Sota d'ella és encara avui el corral de tancar les vaques en les festes de bous de carrer.

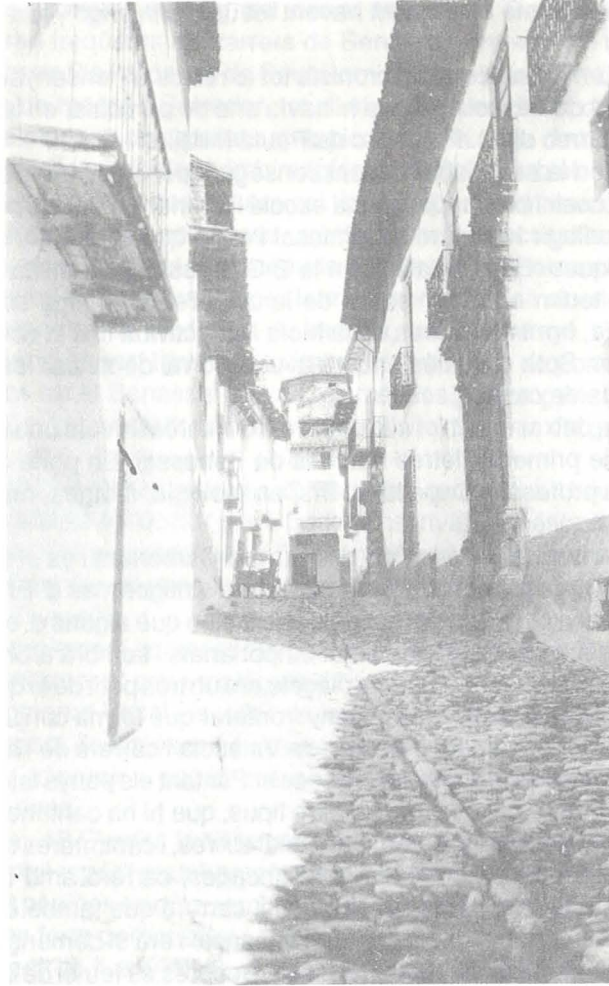
En l'afany de deixar escrit tot allò que creia d'interés trovem una llista d'alumnes de l'escola de primeres lletres naturals de Benassal. En porta 356 amb nom i cognoms més professió: Capellans, Drs. en teologia, metges, mestres, diacons, mercedaris, etc...

Projectà un camí del mas la Foia a la rambla Carbonera i és el que desviant-se del de Foies passa pel corral d'En Pagès, en l'antigor mas d'En Pagès; millorà altres camins així com l'empedrat dels carrers en què alguns d'ells han subsistit fins aquesta dècada en que han estat emporlanats i sembrà arbres en els Plans i plaçeta de Les Roquetes. Aquesta plaçeta era un tros petit de lo que avui és plaça D. Blasco de Alagón; sols tenia el pany fronterer que forma conjut de cases amb el carrer recordat encara amb el nom de València i carrers de Roquetes, front a estes cases del pany fronterer eren bancals. Per tant els panys laterals no hi eren. Si hi eren les quatre cases, amb un altre tipus, que hi ha cantoneres al avui més conegut i rotulat carrer Roquetes, camí reial d'Ares, i cantoneres també al carreró d'entrada a les desaparegudes Eres Tancades, carreró amb casetes de pallisses. Ja alguna d'aquestes quatre cases, carreró que també existeix i alguna pallissa tenien per pany fronterer paret de bancal i era el començament del camí a Castelló. Camí de matxo per la Pedrissa. Després es feu el de carro per el mas d'En Serrans i més recent és la carretera. Del peiró dels Plans, naixia un camí per a anar als bancals i a més formant dos braços era els reials de Vila de Canes i Torre En Bessora; avui modificats alguns indrets per lo que diem pista. L'actual plaça ha estat urbanitzada dins el segle XX amb grans treballades per fer desaparèixer els molts monticles de roquetes que hi havia.

Mossèn Salvador no oblida la Font d'En Segures on sembrà també els oms que hi queden en la mateixa plaça d'on naix l'aigua. En 1847 publica un full imprés donant a conèixer les condicions diurètiques de l'aigua.

Per les seues activitats polítiques fou reconegut Benemèrit de la Pàtria i Cavaller de l'Ordre d'Isabel la Catòlica estàn en possessió d'aquesta creu. Aquestes activitats van molt unides a les del seu germà Antoni, alcalde que fou de Benassal, i així mateix hi foren els dos primers lliberals de Benassal.

Amb la nostra mirada retrospectiva veiem a Mn. Salvador Roig Moliner en la tardor de la seua vida i en el descans de les activitats polítiques sentat al seu pedris prenent el sol tebi del migdia a l'hivern o bé en les vesprades de l'estiu

Carrer Cavallers en temps més llunyans.

contant quelcorm d'interessant a un company de seient i d'aquesta època és la contalla d'un record que ell sempre havia guardat molt viu al fons de l'ànima i que he recollit de les germanes Albina i Teresa Miralles de 89 i 84 anys, respectivament, del que en són sabedores per llur pare. Segóns deia el prevere, el goig més gran de la seua vida fou el dia que morí la seua mare per vestir-lo amb un babero nou i espadenyas noves, per a mí més possiblement amb socs encapellats, (3) i dur-lo al poble. Comprenc que al veure el poble, l'Església, la gentada acompanyant l'enterrament i el anar mudat li va causar impressió de festa, no adonant-se pels seus pocs anys, i en aquells moments, que la seua mare havia vingut d'avant d'ells, freda, dins la caixa arramalada al llom d'un matxo per no tornar més a casa. Tant com d'esprés la plorarí. En els seus manuscrits trobem

que el germà Antoni naix l'any 1797, tres anys més tard que ell, i que poc després morí la seua mare Francesca Moliner.

Escrigué varis *Llibres Verds*, *El Centurió*, *El libro viejo de viejas vejedades*, *El libro del Bien i del Mal*, e *Historia de Benassal*. Als 23 anys edità en Tortosa *Flores poéticas*, continuant versificant al llarg de la seua vida.

En 1858 comença a publicar el *Pronóstico Local*. Com a nota propia vull fer saber que ha estat recordat, per gent que desconeixia la seua obra, com el capellà que feia calendaris.

Casa de la Vila assolada pel bombardeig de la guerra civil. Aquestes escaletes li feien a Mossèn Salvador de tribuna per a exhortar als veïns, en temps de guerra, a la pau, tranquil·litat, unió i fidelitat..

Siguen aquestes línies, amb motiu del llibre manuscrit "Història de Benassal" regalat a l' Ajuntament, un homenatge a l' home lliberal, cronista, actiu i amant de la cultura que ell mateix es digué primer civilitzador de Benassal.

Plaça de D. Blasco.

1 - Carles Salvador, *Fra Gaspar Gil Catalá de Monzonís fill il.lustre de Benassal* - València 1955.

2 - Carles Salvador. *Els Matiners*, publicat a l' Almanaque de Las Provincias, 1952 i després en: Carles Salvador, *4 elogis y 4 cues*. Editorial Gorg. València 1973.

3 - Socs encapellats. Calcer amb sola de fusta de pi o ginebre amb careta i talonera fetes de corda d' espart cosida una tira amb l' altra. La cara i talonera soltes, sense cap cordell d' una a l' altra.

43. CARLES SALVADOR : DE "BARBAFLORIDA, PROFESSOR" A "L' HIMNE A BENASSAL"

El dia set de Juliol "las Provincias" publicà un article titolat "En el aniversario de su muerte. La manipulaci3n de los textos de Carles Salvador" i firmat per Carles Recio. Efectivament, aquell dia se complien els vint-i-set anys de la mort del meu pare. Posant-me d' acord amb el senyor Recio i repetint les seues paraules que "per a coneixer la veritat de l' asunt senzillament hem de buscar lo que dia Carles Salvador i comparar-lo en lo que ara diuen que dia". Es refereix a si hi ha o no hi ha "maixcara tenebrenca voltant la personalitat de don Carles Salvador que intenta donar una image de lo que fon este escritor valencià amagant al realitat més evident".

Afirma que Carles Salvador fou un "gran valencianiste", estic d' acord, i que ara "s' intenta fer vore com un campió del pancatalanisme". Per a aplegar a un aclariment se basa com està escrita la novel.la "Babaflorida, professor" en la primera edici3n de 1930 i com està escrita la segona edici3n de 1981. He comprovat la llista de paraules que se comparen en aquest article, l' ús de "y" per "j"; l' ús de la "ch" i no sols en una i altra edici3n, també en l' original i em plau comparar les primeres trenta-tres línies de la primera edici3n corresponents a trenta-quatre de la segona, que en parla del deixeble.

1ª edici3n "si involuntariament alguna idea se trapava amb ell"; 2ª "es trapava"; original, "es topava".

1ª "forsa"; 2ª "força"; original "força".

1ª "intelectuals"; 2ª "intel.lectuals"; original "intel.lectuals".

1ª "a vore'l"; 2ª " a veure'l"; original, "a vore'l",

1ª "cuestions", 2ª "qüestions", original "qüestions".

1ª "fon"; 2ª "fou"; original, "f3n".

1ª "Desde un"; 2ª "Des d' un"; original, "Des d' un".

1ª "ma"; 2ª "mà"; original "mà".

1ª "Ni pel mon ni per les traces vos recorde; pero assenteu-vos"; 2ª "-Ni pel nom ni per les traces vos recorde; però seieu-vos"; original, "-Ni pel nom ni per les traces us recorde; però seieu". No he trobat en aquest espai cap anormalitat en l' ús de l' ap3strof ni eles geminades que no s' adapten a l' original.

El senyor Recio protesta per la desaparici3n en l' edici3n de 1981 de les consonants "y" i "ch". Carles Salvador no feia ús d' aquestes lletres en 1930 perquè ja no en feia en 1918 i són molts els llibres i treballs publicats abans de l' any trenta on se pot comprovar. En tota l' obra trobe dotze paraules escrites amb "ch", més quatre paraules que es repeteixen de les anteriors, més en la pàgina 14 "relonche" que comprova és errata ja que apareix varies vegades abans i després de la pàgina 14 escrita amb "g". Si l' autor tingués per costum escriure amb "ch" el número de paraules escrites amb aquesta consonant seria gran. Deuriem analitzar, també, les correctes. Fent novament comparacions veiem:

1ª edici3n, "marcharen", 2ª "marxaren", original "marxaren".

1^a "per un fútil capricho d' enamorada"; 2^a "per un fútil caprici d' enamorada"; original, "per un fútil caprici d' enamorada".

Quan a l' ús de la "y" veiem al principi "jo" i després queda en "yo". Tal vegada Carles Salvador ja hi va demanar comtes a l' editor de nostra novel·la per traductor. Editorial Prometeo hagués d' haver fet l' edició segons l' original de l' autor; però, la "tracucció" de Francesc Ferrer Pastor coincideix amb Carles Salvador segons les meues observacions anteriors.

En el cas de "'fon", "fou" i "fón" el Mestre Carles Salvador en la seua Gramàtica Valenciana i en la flexió del verb ésser (o ser) en la tercera persona del singular del pretèrit perfect diu: fou, fón; per tant les dues formes són admeses. També admeteix veure (o vore).

Vostè diu, senyor Recio, hi ha paraules tergiversades en la segona edició. També hi ha en la primera. Quan va fer-se el canvi? Quí el va fer?. Tots coneixem l' estil idiomàtic d' aquelles publicacions dels anys trenta i anteriors, com ho comprova el mateix títol: Nostra Novela, amb l' ortografia de la pronúncia de les paraules aviciades. De'ls exemples que ens mostra sols escolliré algunes per limitar-me a l' espai d' un article. Es que Carles Salvador no deia lluny per llunt, "arbres" per "abres", "seixanta" en compte de "sixanta", "mitjans" per "mijos", "diumenge" per "dumenge", "caprici" per "capricho", "sota" en compte de "baix", "altres" per "atres", "rellotge" per "relonge"?. aquestes paraules no han estat catalinitzades, l' autor ha fet ús d' elles com a valencianes abans del 1930, any en que escriu i edita "Barbaflorida, profesor". Abres, sixanta, és pronúncia aviciada.

En 1916 veiem la seua preocupació ortogràfica. En 1918 la supressió en els seus poemes de la "ch" i de la "y" és total i troben paraules com "anyorances", "vençuts", "passada", "dolça", "senyor", d' ortografia diferent a altres escriptors de l' època tant en poesia com en prosa.

L' autor de l' article protesta per la supressió de la lletra "ch" per "tx" donant a entendre desconeix la Gramàtica en la qual l' autor de la novel·la ens diu en la lliçó XXI quan tenim que fer ús de "tx" i molts anys abans d' escriure aquestes obres, concretament en el 1919, publicà el poema "Als meus deixebles" i diu: la vostra ditxa lluny del mal. I deu anys després, el 1929, en "Poema trifàsic" del llibre Vermell en to major: Cada respir és una fletxa.

Fent una breu mirada a les obres publicades en 1920 troben "imatge", "llotgeta", "executava", "metge"... Cauria dins d' una bojeria donar-ne més exemples si bé en són molt interessants les dates.

De Plastic, 1923, en Vilatana, escriu "diumenge" i no "dumenge"; en Erotiquis "sota un pi, vora una font"; en Desembre "l' altra tendra maternal"; en Exlibris literari a Ferran Puig "un altre llibre ve".

En Llibret Eucaristic, 1928, fa ús del verb tenir i no tindre: "Puc tenir-lo dins de mi"; així mateix del verb néixer i no naixer: "A la vera Llum neixia"; "un goig nou per mi neix".

Vermell en to major, 1929, en Campanar vibrant: "Es diumenge en festa". Rosa dels vents, 1930, en Poema: "i el rossinyol il·lumina l' arbre"; en Mitja nit: "Sota l' arcada de la nit".

Caprici per "capricho" queda dit al parlar-ne de la "ch". En quant a "seixanta" per "sixanta" tenim "Oda al meus seixanta anys", per donar-ne un exemple i,

concretament, l'Adjectiu Numeral, lliçó 36 de la Gramàtica. "Rellotge" per "relonge" m' apareix fullejant l'original, com a títol d'una de les parts de la novel·la: El temps i els rellotges, amb t.

La llista de paraules valencianes correctes, no aviciades, i que alguns diuen catalanes, seria tan llarga que hi hauria que copiar les obres completes i això abans d' escriure i editar-se "Barbaflorida, professor".

Amb l' Himne a Benassal ha passat quelcom semblant a la primera edició de la novel·la. Carles Salvador no l' escrigué tal como està imprés ortogràficament, jo mateix l' havia donat, amb lletra meua manuscrita, correctament escrit, l' any 1974 per a l' impremta i va sortir amb vint faltes, incluídes les repetides, si bé corresponen totes elles a accents i a la separació de l' infinitiu amb el pronom. Per les festes de l' estiu del 1980 amb motiu de l' homenatge que Benassal li féu a l' autor de la música, Perfecte Artola, aparegué una segona edició de l' Himne. Reconec la bona intenció de l' alcalde i regidors actuals en divulgar la lletra, fet que a mi tant em plau però, aparegué amb les mateixes incorreccions que desfiguren la seua imatge gràfica que està demanant destruir els exemplars que resten, si és que en resten, i una nova edició correctament impresa.

Cap investigador pot limitar-se a judicar Carles Salvador per l' ortografia impresa d' aquestes dues obres en les seues primeres edicions. Hi ha que judicar-lo per la seua gran obra completa. Les proves que hi dono són anteriors a concebre i editar el Barbaflorida. Si en l' any 1932 promogué la reunió per a l' acceptació de les Normes Ortogràfiques de Castelló, anys abans ja lluitava per la normalització de l' idioma i ha estat divulgador d' elles en el seu Vocabulari Ortogràfic Valencià precedit d' una declaració i Normes Ortogràfiques, 1933. En Ortografia Valenciana amb exercicis practics, 1934 i 1937. En Lliçons de Morfologia Valenciana, 1935. En Qüestions de Llenguatge, 1936 i en Gramàtica Valenciana, 1951 i edicions successives. Des d' aquesta data són mils els estudiosos que saben, apart de l' obra literària, com escriu el filòleg i gramàtic i com ens diu que tenim que escriure els altres. En el cas de Carles Salvador és fàcil saber lo que deia i lo que ara diuen que deia. Estic d' acord amb la seua tesi, senyor Carles Recio, ja que un text imprés s' exposa a judicis. En aquest cas l' ortografia d' algunes paraules aviciades i altres clarament errates i no per l' autor. Queda demostrat no cal demanar comptes a ningú com vostè ens suggereix, però si he cregut oportú fer-ne un aclariment.

Monument a Carles Salvador abans de l'última reforma de la Placeta

44. EN HOMENATGE A MOSSÉN M.ª ALCOVER PER LA PRESENCIA DE DOS AUTÒGRAFS

La llengua és l' arrel més forta que uneix els pobles. Així com les arrels de les plantes s' endinsen en la terra per a alimentar-les i donar-ne també fruit, l' arrel de la llengua s' endinsa en l' ànima dels pobles, de la gent que fa els pobles i els pobles s' uneixen en un mateix tronc per fer-ne una nació. Si el fruit d' un arbre té diferents tamanyes de grossària no per això deixa d' ésser la mateixa espècie de fruit. Direm: tot és poma, tot és bresquilla. Doncs, és la mateixa fruita la que hi és en l' arbre d' un sol tronc. Així, el nostre tronc lingüístic és la llengua catalana d' arrelament a Andorra, País Valencià, Illes Balears i Pitiüsses, Principat de Catalunya Nord, Aragó i Alguer i si en aquestes terres hi ha mots del mateix significat que presenten variacions fonètiques, inclús ortogràfiques o bé combinacions diferents de les lletres, no deixa de ser-hi una mateixa llengua i direm: som una nació i, convensuts, creurem en l' unitat de l' idioma.

La gran fortuna de la nostra llengua catalana està representada per vora 180.000 mots. 8.000 més que la veïna castellana; necessiten una gramàtica i un diccionari que ens donen les regles i siguin font de consulta per poder-lo parlar i escriure correctament.

Han passat segles sense tenir aquestes eines de treball, ni estudiosos que ens les donaren en forma de llibre amb un bon i complet contingut de mots per a consultar-los i fer-los viure. També sabem que abans del 1474, data en què va imprimir-se el primer llibre en territori peninsular "Trobres en lahors de la Verge Maria", a la ciutat de València, els llibres escrits a mà i en pergami, no podien estar a l' abast de tothom. La impremta ha anat omplint aquest buit i ha fet possible la divulgació de la cultura.

Seguint en aquest breu escrit una referència diccionari-català, exposo, primerament, els diccionaris publicats fins l' aparició del General segons l' assaig de Josep M. Ainaud. 1502 Vocabulari català-alemany i alemany-català. Perpinyà. 1739 Breve Diccionario Valenciano-Castellano, Carles Ros. València. 1803 Diccionario Catalán-Castellano-Latino. Joaquim Esteve, Josep Bellvitges, Antoni Juglà (2 vol). Barcelona 1803-1805. 1839 Diccionari de la Llengua Catalana. Pere Labèrnia. Barcelona. 1840 Diccionari mallorquí-castellà. Pere Antoni Figuera. Palma de Mallorca. 1842 Diccionario castellano-catalán-latino-francés-italiano. Miguel Anton Martí, Lluís Bordas, Joan Cortada. Barcelona. 1904 Diccionari de la Llengua Catalana. Salvat Editor. 1930 publicació del primer volum del Diccionari Català-Valencià-Balear dirigit per mossén Antoni M.ª Alcover, després per Francesc de B. Moll. Palma de Mallorca (10 volums). 1932 Diccionari General de la Llengua Catalana. Pompeu Fabra. Barcelona. Antoni López Llauràs, editor (1). Aquest Diccionari del Mestre Pompeu Fabra és la culminació dintre la normalització de la Llengua després dels esdeveniments anteriors: normes ortogràfiques de 1913 i l' aparició de la Gramàtica fabriana el 1918, tot aquest procés conseqüència directa del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

L'optació dels diccionaris editats, com ho demostra l' anterior cronologia, no assoleixen la perfecció que hom esperava i necessitava en dates anteriors al 1932., diccionari Fabra, i al 1930, edició del primer volum de la voluminosa obra que mossén Antoni M.ª Alcover inicià. Ho comproba en l' escrit del prebere D. Josep Pau Ballot i Torres.

"No reprobó lo diccionari catalá, que isque á llum en lo any 1803, antes aprecio lo treball de los que lo han compost, puix, han vençut la dificultat de formar-lo, y han obert lo camí, pera que ab tems sen tinga un de perfet. Seria, no obstant molt de desitjar, que algú amant de nostra llengua procurás ab son valiment y persuasió mereixer, que lo M.R.P. Jubilat Albert Vidal, P. de provincia de orde de sant Francesch, imprimera lo Diccionari, que ha compost de vocables catalans, lo que faría honor á la mateixa llengua catalana; puix, ab gran estudi i aplicació continua per molts anys en los authors classichs catalans, ha recopilat en esta obra infinitas veus catalanas puras, propias y molt dignas de saberse, y otras antiguas sumament curiosas, utils y necesarias, pera entendre las Constitucions de Catalunya y otras escripturas antiguas. Conté dit Diccionari las definicions y varias acepcions dels vocables ab citas de authors per sa major y mes clara inteligencia. Es sensible que una obra tant preciosa no se imprimesca per utilitat del publich". (2)

Revestit de prudència, com cal a la seua vocació religiosa, Josep Pau Ballot no cita els noms dels autors del diccionari imperfet; els he trobat en l' assaig de Josep M. Ainaud com així mateix ho podrà comprobar el lector en les dades dels diccionaris reïssenyats més amunt, per altra banda fa pensar que el diccionari del M.R.P. Jubilat Albert Vidal ha quedat sense editar-se malgrat les alabances del prevere gramàtic i la necessitat d' un diccionari sols de mots catalans.

Vuitanta-sis anys més tard, el 1901, és el vicari general de Mallorca qui concep la idea que no hi ha que esperar més, hi ha que posar-se a treballar i hi ha que cercar l' ajuda. Consegüentment edita "Lletra de convit que a tots els amichs d' aquesta llengua envia Mossén Antoni M.ª Alcover. Pre." per a la confecció del Diccionari de la Llengua Catalana que el 1930 aparegué titolat Diccionari Català-Valencià-Balear malgrat reconèixer i lluitar per la unitat de la llengua.

Al capítol I, *Proposta de pensament*, ens diu:

"Ara el diccionari no està fet, ni d' un bon tros. A Catalunya y a València, sitgles enrera, en feren alguns, notables per aquella època, però incomplets, que deixaven la cosa a mitges astes y que no responen a n-els imponderables progresos qu' ha fets la novella ciència filològica, ni a la revolució salvadora, profunda, radical qu' aquella admirable ciència ha obrada dins l' estudi de les llengües".

Del ja esmentat diccionari del Pare Figuera, publicat a Mallorca l' any 1840, Alcover diu:

"... Ben apreciable com a primera tentativa, però massa enfora de lo congruent y definitiu, tota vegada que se concretà a la llengua parlada a-leshores a Mallorca".

El mallorquí D. Marian Aguiló morí sense publicar la seua obra lexicogràfica i, segons mossén Alcover.

"... no de la varietat mallorquina, catalana o rossellonesa sino de la llengua

parlada a totes aquestes regions, qui no és més que una y de la mateixa llengua escrita a dites regions sitgles enrera..."

Proposa en *La lletra de convit* començar la gran obra del Diccionari i cercar per tota l' antiga nacionalitat catalana els riquíssims mots vivents. Ell mateix es fa viatger per a la replega de paraules, termes, adagis i modismes del llenguatge i, també, a la replega de col.laboradors. Per aquestos motius visita Benassal, Alt Maestrat, l' any 1918, l' Antoni M.ª Alcover i Sureda, nascut a Manacor el 2 de Febrer de 1862; tenia, doncs, cinquanta-quatre anys quan s' interessà per el llenguatge del meu poble. Ací es troba amb Carles Salvador i Gimeno, nat a València el 20 de Gener de 1893 i resident a Benassal com a mestre en propietat de l' escola de xics, segons nomenament del 22 d' Abril de 1916. No puc fer-ne comentaris vàlids d' aquest encontre, puix que jo hi vaig nàixer l' any vint-i-cinc, ni sé si el meu pare va parlar-ne a la premsa; però sí cal pensar que les seues converses coincidiren amb una totalitat de punts comuns. La personalitat de mossén Alcover era aleshores ben coneguda, la resposta de col.laboració popular a la seua *Lletra de convit* per a obtenir i editar el primer diccionari de la llengua feu possible el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana. La personalitat de Carles Salvador estava en els primers anys de la seua producció literària. Col.laborador en revistes i diaris des de 1913, narracions, poemes i escrits diversos; com ben prompte ho feu en defensa de la llengua. L' obra teatral s' inicia el 1915 en *La declinació*, també en aquest mateix any publica la novel.la *Pecat d' amor*, el primer llibre de versos, *Plàstic*, el 1923. Quan tingué lloc l' encontre d' aquests dos treballadors en defensa i normalització de la llengua pròpia, el meu pare, així com els altres escriptors coneguts després per la generació de 1930 havien adoptat, o anaven adoptant, les normes del 1913 de l' Institut d' Estudis Catalans.

L' interés de Carles Salvador per les publicacions barcelonines es confirma en col.leccions com *Quaderns d' Estudi*, iniciada l' any 1915, (3) *D' aci d' alla*, (4) *Revista de Catalunya* (5) i altres. Fou col.laborador del Diccionari Català-Valencià-Balear i corresponent de l' Institut d' Estudis Catalans. El benassalenc mossén Joaquim Garcia i Girona (1867-1928) congressista a l' any 1906 també hi fou col.laborador del Diccionari -autor historicista publicà el poema *Seidia* i un vocabulari del Maestrat, editat l' any 1922, fins la lletra G inclosa; no tenim notícies de recuperació de material inèdit-. L' original del diccionari de Carles Salvador resta inèdit amb una desafortunada trajectòria després del seu traspàs però recuperat. Sí foren editats els seus vocabularis. L' obra gramatical normalitzadora i divulgadora és coneguda i no és el meu intent fer-ne referència a la seua obra en aquesta direcció ni de la de creació literària ni a les seues activitats, nomenaments i càrrecs culturals i honorífics (6), però sí recordar que als quinze anys començà el seu convincent nacionalista i mor amb el goig de no haver xafat terra castellana i amb el constant avís a nosaltres que si això esdevenia per causes contràries a la seua voluntat fóra soterrat al primer poble que es parlara la seua llengua. El seu desig va complir-se, morí a València el 7 de Juliol de 1955 així com també l' altra seua voluntat: ésser soterrat amb la senyera quatrribarrada.

La normalització lingüística al País Valencià s' acordà signant les Normes de Castelló el 21 de desembre de 1932 amb les Normes de l' Institut d' Estudis

Catalans aplicades a la llengua catalana del sud. Mossén Antoni M.ª Alcover no hi va poder assabentar-se d'aquest procés d'unificació i de recuperació: moria a Mallorca el 8 de Gener del mateix any de la nostra signatura. En el cinquantenari del seu traspàs, divendres 8 de Gener de 1982, Vicent Pitarch i Almela en un article que publica aquest mateix dia a *Diario de Valencia*, *Un home de combat*, li ret homenatge. Es, doncs, també, el 1982 l'any del cinquantenari de les Normes Ortogràfiques. Acció Cultural del País Valencià es desplaça a Benassal el 10 de Desembre per homenatjar Carles Salvador per la seua intervenció en aquell magnífic esdeveniment i ésser després un incansable divulgador.

Ara em plau donar a conèixer amb motiu de la celebració del II Congrés Internacional de la Llengua catalana el document al qual hi havia fet referència en l'encapçalament d'aquest escrit: dos autògrafs en un mateix paper amb les signatures de mossén Antoni M.ª Alcover i Sureda i Carles Salvador i Gimeno datades a Benassal vint-i-set dies abans de les noces del meu pare amb la meua mare Na Sofia Monferrer i Beltran.

Benassal, Maig de l'any 1986

(1) Aquesta relació cronològica d'aparició dels diccionaris ha estat presa del "Assaig de Cronologia" de JOSEP M. AINAUD referit a l'arxiu de la Biblioteca de Catalunya, dins el volum "Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català 1474-1974. L'aventura editorial a Catalunya". Nadal 1972.

(2) D. JOSEPH PAU BALLOT Y TORRES. Gramàtica y Apologia de la Llengua Cathalana. Barcelona 1815.

(3) Del Consell d'Investigació Pedagògica de la Diputació de Barcelona sota els auspicis de la Mancomunitat de Catalunya.

(4) D'ACI D'ALLA quedà a Benassal al nostre trasllat a València l'any 1934. En la Guerra dels Tres Anys l'Estat Major hi va viure en casa al passar el front per l'Alt Maestrat, bé a conseqüència d'aquest fet, bé per la mateixa desfeta de la guerra aquesta col·lecció va perdre's quasi tota així com altres valuoses pèrdues.

(5) Número I Juliol 1924.

(6) Demés d'altres autors i publicacions podeu saber-ne en:

VICENT SIMBOR. "Carles Salvador i Gimeno: una obra decisiva." Premi València de Literatura 1982. Diputació Provincial de València.

VICENT SIMBOR. "Carles Salvador. Política i Nacionalisme" Quaderns 3 i 4. València 1983.

RICARD BLASCO. "Una lectura de Carles Salvador", pròleg a "CARLES SALVADOR - Poesia". Institució Alfons el Magnànim. València. 1981.

VICENT ANDRES ESTELLES. "Carles Salvador", introducció a "4 elogis i 4 cues", per CARLES SALVADOR. Editorial Gorg. València, 1973.

ALFONS CUCO. "Carles Salvador, mestre, gramàtic, poeta", epíleg a "4 elogis i 4 cues" per CARLES SALVADOR. Idem.

LLUIS AGUILO. MANUEL AZNAR. RICARD BLASCO. JOSEP GINER. JOSEP IBORRA. F. PEREZ MORAGON. VICENT PITARCH. VICENT SIMBOR. "La generació del 1930 i el seu tems". Lliur entre cards. Revista de literatura de la Facultat de Filologia de València.

F

Els bons valencians han de fer de llur llen-
gua tot l'apreci i tot el cas que ella se
mereix per esser fills llegendims de la
Patria, per poder dur ab honor el
nom de Valencians i ser dignes descen-
dents dels valencians primitius que
posaren tan alt i tan alt el nom
de Valencia dins l'història i devant
tota la posteritat, i may s'avergo-
nyien de parlar-la i ab les obres que
hi escrigueren l'immortalisaren.

Antoni M. Alcover pme.

Autògraf fet a Benassal lo dia de San
Jaume, de l'any 1918.

Carles Salvador

45. SANT ANTONI A BENASSAL

Sant Antoni, Abat, ermità i solitari en la seua juvenesa, després monàstic per haver-hi instituït la vida comuna en monestir junt a sant Atanasi, rep devoció i homenatge en diferents ciutats i pobles del País. Benassal, a la comarca de l' Alt Maestrat, és un d' ells. La festa és ací molt antiga i conserva una cronologia tradicional en els actes de la mateixa: rossegada, la foguera, la coqueta, l' ofici i la processó, l' acapte, la correguda de joies i el porcell. Tot aço, però, amb evolucions i variants al llarg del temps. Al segle passat, i gens llunt del present, segons Carles Salvador al llibre *Les Festes de Benassal*, sant Antoni sols era patró dels llauradors benassalencs i els treballadors manuals, menestrals - pelaires, ferrers, manobres, fusters, bataners, cardadors, filaners, tintorers, teixidors...- i intel.lectuals honoraven sant Cristòfol i sant Roc, patrons de la vila. L'enemistat d' aquests dos grups era tan gran en qüestió d' aquestes festes que els dies de sant Antoni els menestrals no deixaven de treballar i els dies dels patrons de la vila els llauradors no volien saber-ne res de festes, marxant al camp. Els mals noms que se'n derivaren eren presents encara a la segona dècada de segle si bé la festa ja se celebrava per tos els benassalencs.

Hi ha hagut dos majorals, un del poble i l' altre masover, es a dir, habitant d' un mas del terme. Aquests, els seus familiars convidats, necessària la seua ajuda en la processó i altres moments de la festa, i els homes de la Junta de Sant Antoni, el dia setze, vespra de la diada religiosa, es dirigien al mont per amanir i donar els ròssecs de la rossegada que també eren donats a ells pels amos de les alzines. Anar a la "rossegà" vol dir, també, anar a dinar a una masada determinada, que pot variar cada any però sí hi és per l' indret d' on es tallaven, i es tallen, els ròssecs. A la "rossegà" podia i pot anar tothom, abans entre els homes; la majoria d' ells, vells i joves, amb els seus muls, matxos, ases i egües que després del dinar arrossegarien fins la vila, fins al Pati d' En Palanques, les carrasques i carrasquissos per cremar-los en la foguera. La menjada era un guisat de patata i carn d' ovella cuït en olles de test, de peça, -anomenades així per la seua grandària- que, manjat al carrer, amb un ventet que talla galtes i mans i gela la grassa del dinar necessitava força vi. Tot vas ara bó per omplir-lo i abundaven els llibrells. De majorals en són ara gairebé una dotzena, es traslladen amb tot tipus de vehicles de motor que al retorn arrossegaran ròssecs. El dinar és ara una menjada de paella valenciana, llom de porc fregit, fruita, vi i un puret. A taula hi són dones i homes, xiques i xics i menuts. Sempre s' ha pagat una quantitat però la menjada és barata i atrau, aquests anys, forasters. Al dinar eren i són anomenats els majorals per a l' any següent.

Ara, com abans del trencament de la festa -que d' aquests sí que en hi ha hagut- i com en un abans més antic s' anava, el setze, a casa d' un majoral per menjar el rotllo i veure, i amb l' estómac content, es fa camí cap la rossegada. L' any passat el mos fou a la Casa de Grau, anomenada col.legi de les monges. Amb aquest desplaçament fora del domicili dels majorals es pert una tradició així com fer sant Antoni el cap de setmana següent al dia disset.

A la posta de sol entren els ròssecs a la vila, primer el dels majorals arrossegat

per muls portant els cavallers al llom, potser aquest any hi haja, o el passat hi ha hagut o el vinent hi haurà un o dos ròssecs més tirats per animals de tir, tots els altres per vehicles. Al mig del Pati d' En Palanques, la mateixa plaça on es fan les corregudes de toros, hi ha preparades argelagues per encendre els ròssecs, branques i troncs es destrossen amb serra, aparell de motor. Carrasques i carrasquissos s' apilaren destrossats després de donar unes voltes pels carrers on estan els bars -substituts de les típiques tavernes- aturant-se els cavallers per fer el traguè.

Si recordem hi tenim enyorança dels sons successius dels cops de destràl -ritme poètic- tallant la nenyà verda, del trepig dels muls sobre llueints empedrats dels carrers, de les veus dels homes animant les cavalleries i d' aquelles cançons de taverna que han deixat de cantar-se.

Ja és fosc. Encesa la foguera les flamerades són altes, molt més alt i escampadís és l' espurneig, la rescaldà fa fugir la gent cap atràs i la fusta va fent-se brasa i la fulla cendra.

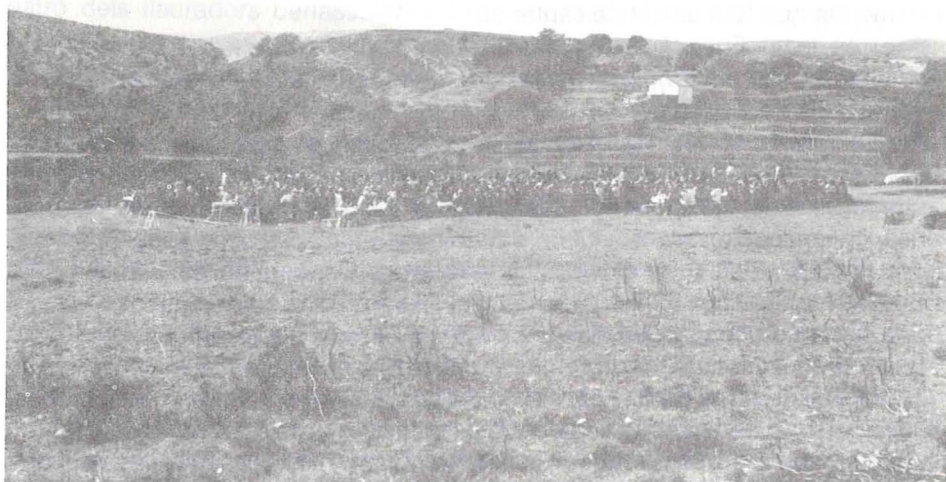
Es l' hora del sopar. No tarda en sentir-se el volteig de campanes cridant per a la benedicció dels animals al Pati de l' Església. A la porta esperen rector i autoritats locals; beneïdes les cavalleries s' inicia la processó de la coqueta encapçalada per tres muls bellament aparellats, guiats del ramal, el genet del mig porta el guió del sant, els dels costats amb una mà la llista del guió i amb l' altra l' atxa encesa per finir a casa d' un majoral on es deixa el guió al balcó mentre es dóna la coqueta -pasta de farina amb mides d' oli, sucre i aiguardent-, la coqueta atrau a grans i menuts i la rebran tots aquells que cavalquen, així com tassa de vi. I per què tassa i no got? Tradicionalment el vi hi és en llibrells i la tassa, agafant-la per l' anceta, resulta pràctica per omplir-la i allargar-la a aquells que esperen el traguè sobre els llocs de les cavalleries que fent-les passar varies vegades renovant els genets pot tenir la coqueta beneïda molta gent. Açò és bonic i folklòric, il.lusió de molts però amb una decadència, si més no, en la processó per falta d' animals de ferradura, conseqüència directa de la mecanització en les feines del camp.

La diada de sant Antoni -ara en diumenge com he dit més amunt- comença amb volteig de campanes i missa solemne. Tot seguit es fa la processó puix que ha deixat de fer-se per la vesprada. Encapçalada per tres matxos aparellats i guió del sant tanmateix com en la nit anterior: hi van els pendons, la peanya amb la imatge, els acompanyants, i en aquest concepte, la banda de música. El volteig ompli l' airecel i anima la festa.

Els majorals passen els carrers de la vila per fer-ne l' acapte al prec de: "A Sant Antoni si li fan caritat", i al agraïment de: "Sant Antoni li ho pague", dónen una coqueta i una estampa amb la imatge del sant.

Els orgnizadors de la festa i responsables de la solemnitat i èxit de la mateixa necessiten diner per a acomplir tot el ritus tradicional. Quan n' eren dos hi eren, a vegades, per devoció o per prometença demanant-los a la Junta de Llauradors de Sant Antoni o bé era la Junta qui els anomenava i amb ella es passaven comptes dels cabdals recollits en l' acapte als masos, a la vila i del porcell. Si faltaven diners els posaven els majorals. Digam què en l' acapte a la vila no havia repartiment de coqueta. El gros del cabdal és ara mitjançant loteria. Al segle

passat el porcell es feia gros en la dula, a l' Ombria, baix el castell dels Ases -no Asens-. La rifa sempre ha estat al mes d' agost en dia de toros al Pati, abans per mig de bolletes, ara per mig de números i comprat el porc pocs dies abans.

Dinar de Sant Antoni

Les corregudes de joies al carrer de l' Hostal són tot un record, potser siguen trenta o més els anys que s'han deixat de correr. La festa no ha estat sempre continuada. En el retrobament les corregudes per guanyar el gall es fan a la carretera de Vilafranca, per l' indret de les Eres de Sant Diumenge, és a dir, en un carrer dintre la vila. El guanyador o guanyadora de la joia, corrent sobre cavalleria o a peu, rep un gall.

Clou la festa el Ball Pla al Pati d' En Palanques amb música de banda, -abans de tabalet i dolçaina- començat per fills i familiars dels majorals vestits amb roba antiga. Ells duen mocador al cap amb punta darrere, jupetí negre, camisa blanca, calçó blanc cobrint el genoll, calça blanca í espartenyas de veta. El conjunt del trage antic no deixa d' ésser ara un poc caricaturesc, cal pensar que en temps passats dur mocador al cap era normal i més a l' hivern, encara avui el veiem en dones que se'l posen quan apunta el fred, -les balladores deurien dur-lo sobre el pentinat alt i recollit i nugat sota la barba. El gran mocador del coll, de seda o tisú, es subjecta amb dues agulles, una a l' escot i l' altra a la cintura; els vions són amples, de sobre, les faldetes que com els mocadors són de colors poc cridaners; calces blanques, espartenyas passades o sabata negra. Les danses del Ball Pla

deixen un bon record per fer festa a l' any següent.

Processó

Si el fi ventijol no talla les galtes com full de ganivet, si no sentim xiular fortes ventades com avui mateix i en aquest moment, si la neu no cau, quasi no l'esperem -ja hi som amb un altre canvi i ara meteorològic- en les diades de sant Antoni tindrem bona festa, però, la seua imatge la veiem fredolica amb grossa capa de drap burell i encaputxat.

2 cat Sal